

אלתרמן כהיסטוריון וכפובליציסט ביקורת

מרדכי נאור

אלתרמן היה דמות מרכזית בעולם התרבות התל-אביבי, ידיד ואיש אמונם של סופרים, של אמנים ושל ראשי המדינה – דוד בן-גוריון, משה דיין, שמעון פרס, יגאל אלון ואחרים. הוא היה סקרן בלתי נלאה, וכדי לכתוב את טוריו האקטואליים קרא חמישה עיתונים מדי יום ואף יותר ונענה לכל הזמנה לנסוע למקומות שבהם התרחשו הדברים המעניינים ביותר, כגון בואן של אניות מעפילים, פריקת משלוחי נשק סודיים, תרגילים של צה"ל וכיוצא באלה. עד יוני 1959 כלל "הטור השביעי" כ-580 שירים מחורזים ורק מעט טורים בפרוזה. אלתרמן המשיך בפרסום הטורים עוד כשבע שנים וחצי, אך בתדירות פחותה (100 טורים בכל התקופה האמורה, ביניהם רק שניים מחורזים).

אלתרמן כינס את טוריו האקטואליים בספרים שנשאו גם הם את הכותרת **הטור השביעי**, ואלה נוספה כותרת משנה: "שירי העת והעיתון". בספרים אלה, שלושה במספר עד 1962, הוא בחר לכלול רק חלק מהטורים ואותם חילק למדורים. לאחר מותו ב-1970 הוציא ידידו ומהדירו, מנחם דורמן, את שלושת הכרכים שוב בצירוף הערות שהתייחסו למקצת הטורים. כל אותם טורים שלא נכללו בספרים נותרו לפי שעה בדפי הגיליונות הישנים של **דבר**. הוצאת הקיבוץ המאוחד, שבה הופיעו משנות השבעים ואילך כל יצירותיו של אלתרמן, נטלה על עצמה להביא אל הקוראים גם את הטורים הגנוזים שלא נכללו בספרים. בשנות השמונים הופיע כרך ד של **הטור השביעי**, שכלל את כל השירים שנכתבו בין תחילת 1943 למאי 1948, לפי סדר הופעתם בעיתון ובליווי אפרט פרשני מאת מנחם דורמן. שני כרכים נוספים, ה-1, שכללו את השירים הגנוזים מ-1948 עד 1967, ראו אור בשנים 1995 ו-2005 בעריכתה של פרופ' דבורה גילולה, עם תוספת פרשנית רחבה מבעבר.

ב-2009 החלה הוצאת הקיבוץ המאוחד להוציא לאור את כ-700 טורי **הטור השביעי** בצורה כרונולוגית, מהראשון שנדפס ב-5 בפברואר 1943 עד האחרון שנדפס ב-17 בפברואר 1967. הסדרה, שתכלול עם השלמתה שישה כרכים, שונה מקודמתה בשני היבטים עיקריים: "סדר השירים בה הוא כולו כרונולוגי, ולפיכך הוא מאפשר לעקוב ברציפות אחר תגובות אלתרמן לאירועי הזמן; ושנית – היא כוללת אפאראט אינפורמטיבי ופרשני רחב, שנכתב על-ידי עורכי המהדורה, אפאראט שמרבית קוראיו הראשונים של אלתרמן לא נזקקו לו", כדברי פרופ'

יש כמה דרכים להביא את סיפורה של תקופה, למשל שנותיה הראשונות של מדינת ישראל. אפשר ליטול, לדוגמה, תאריכונים מפורטים, המביאים את קורותיה של כל אחת מהשנים;¹ להיעזר בזיכרונות, בביוגרפיות ובאוטוביוגרפיות של אישים מרכזיים;² או להסתמך על ספרי מחקר המתבססים על מקורות בני הזמן;³ או לחזור ולעיין בקבצים שהופיעו באותן שנים, כגון שנתוני הממשלה, ספרי השנה של אגודת העיתונאים ושנתוני העיתונים **דבר** ו**הארץ**.⁴ וישנה כמובן גם הספרות היפה, הן זו שנכתבה בתקופה האמורה והן בשנים מאוחרות יותר. ספרים אלה מעמידים לרשות הקוראים מבטים מגוונים באמצעות הרגישויות והמסננים של הסופרים שכתבו אותם. לא תמיד יש בהם דיוק היסטורי, אך רוח התקופה נושבת בהם ומהם.

אני מציע עוד דרך: ללמוד על התקופה בדרך בלתי שגרתית באמצעות המשורר נתן אלתרמן ששנים רבות כתב כמעט מדי שבוע ביום שישי טור ספרותי-אקטואלי-מחורז בעיתון **דבר**, במסגרת המדור "הטור השביעי". האם אפשר להסתמך על טוריו של אלתרמן כמקור היסטורי וכבבואה של התקופה? לפי כל פרמטר שהוא התשובה חיובית. נתן אלתרמן היה משורר נחשב, מחזאי, מתרגם, פזמונאי שחיבר עשרות אם לא מאות משירי הזמר האהובים ביותר בשנות השלושים והארבעים והרבה לכתוב לילדים. נוסף על כל אלה כתב מאז 1934 טורים פובליציסטים מחורזים – תחילה ב**דבר** (כארבעה חודשים, בחתימת "אלוף נון"), לאחר מכן ב**הארץ** (למעלה משמונה שנים, בחתימת "אגב"), ומתחילת 1943 במשך 24 שנים שוב ב**דבר**, במדורו הקבוע "הטור השביעי", בחתימת נתן א'.

"הטור השביעי" הפך תוך שנים אחדות לאחד מהמדורים הנקראים ביותר בעיתונות העברית. לא תהיה זו טעות לקבוע כי רבבות המתניו לו מדי יום שישי. ראוי גם לזכור שאותן שנים, ערב קום המדינה, היה **דבר** העיתון הנפוץ ביותר בארץ ונחשב במידה רבה ל"עיתון הרשמי" של הנהגת היישוב. אלתרמן ידע להעריך זאת, וכשצוינה בתל-אביב בתחילת אפריל 1948 הופעת הכרך הראשון של שירי "הטור השביעי", אמר בהתבטאות נדירה: "דובר על גורמים שונים שסייעו לכך שהשירים חדרו למרחקים. גורם לא פחות חשוב מהשירים עצמם – המצפף שמעליו הם נשמעים, והוא העיתון **דבר**. אין ספק שאילו היו נדפסים במקום אחר, לא היה להם אותו הד כולל".⁵

הוא סמוך בספרות
ל"קבורת חמור".

רק עוד זמן...
עוד שריון...
עוד כנף מתרוממת...
ופרוק ועבדאללה, בריח גפרית,
בדבבד עם תולדות המדינה המוקמת
ילמדו את תולדות הספרות העברית!

יקבלו, כמוכן, בתוספת דגש,
בעקר הדגמות ממגלת האש...

עייט צבוע הוא ספר נודע של אברהם מאפו. **קבורת חמור**, ספרו של פרץ סמולנסקין. פארוק היה מלך מצרים, ועבדאללה – מלך עבר הירדן – שני שליטים שצבאותיהם פלשו לתחום ישראל ב-15 במאי 1948. **מגילת האש** – יצירתו הנודעת של ח"נ ביאליק).

הטור "המחרשה הגדולה" מתחילת 1952 בא לערוך סיכום ביניים של קליטת העולים החדשים שזרמו לארץ בשנות המדינה הראשונות והקימו מאות מושבים חדשים. אלתרמן כתב את הדברים בעקבות הצהרתו של שר החקלאות לוי אשכול בכנסת, כי "תחת מחרשת המתיישב החדש נמצאים כיום קרוב למיליון דונמים"⁸. זהו שיר הלל לעולים החדשים העושים מלאכתם בצנעה בעוד הוותיקים מביטים בהם מרחוק בגבהות לב. וכדברי המשורר:

פקחים וסלחנים נשקפה מגבוה
אל סְנָרִים וְלֵיל, אז מיהו הסומא?
יש ונדמה כי אנו גוששים בתהו,
ושם, אל נוכח ברק העששית באֶהָל,
הנה פוקחות עיניים ארץ ואָמָה.⁹

ישראל האמיתית, אליבא דאלתרמן, קורמת עור וגידים דווקא הרחק מהמרכז – ביישובי העולים.

שניים מהטורים בתקופה הנדונה עוסקים בעלייה ההמונית שהציפה את המדינה הצעירה. "שחרור קפריסין" (21.1.1949, עמ' 42), התייחס לפתיחת שערי מחנות המעצר בקפריסין לאחרוני הכלואים, כ-10,000 במספר, שהוחזקו על ידי הבריטים תשעה חודשים לאחר סיום המנדט. אלתרמן הכיר מקרוב נושא זה, משום שביקר במחנות בקיץ 1948.¹⁰ לאחר שנים מספר כתב על מחנות קפריסין בספר **עיר היונה**.¹¹ טורו "שחרור קפריסין" הוא שיר הודיה לרבת המפעילים שהתמידו במאבקם ולא נשברו, עד יום השחרור. ניצחונם הוא ניצחונה של האומה, "שאיוב לא יראה את גבה!"

את שיר העלייה השני, "בוא תימן" (11.11.1949, עמ' 121), הקדיש אלתרמן לעולי תימן, באי מבצע "על כנפי נשרים" שנודע יותר בכינוי העממי "מרבד הקסמים". זו הייתה לדעתו העלייה הציניית ביותר משום שדורות על דורות ציפו יהודי תימן לביאת המשיח, ועתה הם עושים דרכם ארצה ב"סקיימסטרס", מטוסים ארבעה-מנועיים הנוחתים בנמל התעופה לוד. וכדבריו:

... בגלשם משמים ללוד,
נקבל אותם בהצדעה וסְלוּד,

עוזי שביט, מנכ"ל הוצאת הקיבוץ המאוחד.⁶ עריכת הסדרה הופקדה בידי פרופ' דבורה גילולה וד"ר גידי נבו. פרופ' גילולה היא העורכת של ספרי **הטור השביעי**, וד"ר נבו מתרכז במקביל בהוצאה מחודשת של כרכי **רגעים**, טוריו האקטואליים של אלתרמן מהשנים 1934-1943, שנדפסו בדבר, במדור "סקיצות תל-אביביות", ובהארץ.

בשנים 2009-2011 ראו אור שלושת הכרכים הראשונים של **הטור השביעי** במהדורה הכרונולוגית המוערת והכרך הראשון של **רגעים**. הכרך השלישי של **הטור השביעי** במתכונת זו יעמוד במרכז דיוני. הוא מקיף 121 טורים, מהם 119 מחוזרים ושניים בפרוזה, שפורסמו בעיתון **דבר** מ-21 במאי 1948 (שבוע לאחר קום המדינה) ועד 1 בפברואר 1952. תקופה זו, פחות מארבע שנים, הייתה רבת משמעות בקורותיה של מדינת ישראל: מלידתה דרך הקרבות הסוערים והגורליים של מלחמת העצמאות, פלישת צבאות מדינות ערב והדיפתם, קליטת כ-700,000 עולים חדשים,⁷ הקמת מוסדות השלטון ועיצוב הדמוקרטיה הישראלית, ביסוס מעמדה של ישראל בקרב האומות והתמודדות עם בעיות הרוח גורל כמו גם עם חיי היום-יום השוחקים.

נתן אלתרמן, הראוי לשאת את הכינוי שנטל לעצמו בשעתו נחום סוקולוב, "הצופה לבית ישראל", עקב כל אותן שנים אחר ההתפתחויות הפנימיות והחיצוניות וכתב עליהן ב"הטור השביעי" שלו. מעקב אחר טוריו וניתוחם מספק מידע, מבט היסטורי ותובנות מרתקות. ההיסטוריה על פי אלתרמן היא מסע מרתק במנהרת זמן ייחודית. ככל שהמצע רחב, לא כל הטורים זכו בעמודים אלה לאזכור ולתיאור, אלא רק כשני שלישים מהם. השירים חולקו לפי נושאים והמבט הכולל, בכל תחום ותחום ובכולם יחד, מעמיד לרשות הקורא בן זמננו הן תמונה מקורית של ההיסטוריה הבראשיתית של מדינת ישראל והן את התייחסותו של אלתרמן, שכבר אז רבים העטו עליו את גלימת המשורר הלאומי, לאירועי הזמן. התייחסויות אלה מפתיעות לא אחת ומאירות את המשורר באור שונה מהמקובל.

שירי מולדת

ב"שירי מולדת" הכוונה היא לאותם טורים שהיו, כמדומה, המזוהים ביותר עם אלתרמן: שירי התקומה, העצמאות והקוממיות כפי שבוך גוריון ניסה לכנות את התקופה ואף את מלחמת תש"ח, בלשונו: מלחמת הקוממיות. למרבה ההפתעה, מספרם של שירי המולדת בתקופה הנסקרת – מאי 1948 עד פברואר 1952 – אינו רב. 15 מתוך 121 (כשמינית). אלתרמן, שהיה ממעצבי הזהות הישראלית החדשה, לא נחלץ פעמים רבות מדי לשאת את דגליה בגלוי. הוא עשה זאת בדרכים שונות, ולא בהכרח במישרין. כבר בעיון בטור הראשון ("נא להכיר", 21.5.1948, עמ' 7) ובטור האחרון בספר ("המחרשה הגדולה", 1.1.1952, עמ' 292), אפשר כמזומה ללמוד על כיוונו של המחבר בנושא זה: התפעמות מהמדינה הרכה הנוולדת, ההולכת וצומחת לעיניהם המשתאות של בניה ובנותיה, כמו גם של אנשי חוץ.

בטור "נא להכיר" התייחס אלתרמן להכרת מדינות העולם בישראל בת השבוע ולפלישה המצרית לשטחה, וצפה לה כישלון גדול, דבר לא ברור מאליו באותם ימים קשים. סימוכין לכך הוא מצא בספרות העברית:

על כנפי המצרים
תו הבריטים טבוע,
כך צבעו של העיט... ופה במזמור
נְצִין אגב־אֶרֶץ ש"עייט צבוע"

ולטף המביט בעינים יונים
או לשׁב, סיסמאות על ציון אל ננעים,
לא סָרִיך, כי פֶּלֶם בהחלט סיונים.

רגליהם יִדְפְּקוּ יִדְפְּקוּ
בהלוך מעשי וְלֵץ.
והיום ראשון בבֶּקֶר
ישתרע מואר בלי קץ.

(סלוד – הצדעה או דיגול־נשק; סריך, סיונים – צריך, ציונים, בהיגוי הדיבור התימני).

אלתרמן, שדיבר הרבה בשבחם של יוצאי תימן והרבה לכתוב שירי זמר עליהם,¹² גילה בטורו זה אמפתיה מיוחדת לעלייה התימנית, שהביאה ארצה כמעט את כל אנשיה, נשיה וטפה של יהדות שורשית זו. לבחירות לכנסת הראשונה ולתוצאותיהן הקדיש אלתרמן שני טורים בתחילת 1949: "שיחת ביניים" (4.2.1949, עמ' 45) ו"עם כנסת ראשונה" (18.2.1949, עמ' 48). בטור הראשון הוא הציע לעם ישראל לשכוח את סערת הבחירות, את הפולמוסים והמאבקים ולהתרכז בשמחת העצמאות. ובלשונו:

כי סכנה קטנה כזית
ישנה, והיא – שתוך הַדְהָר
מרוב עצים ורעש־צִיד
נשכח כליל את הוד היער.

את שירו השני כתב אלתרמן מיד לאחר ישיבת הפתיחה של הכנסת הראשונה. הוא עמד נפעם מול חזיון הריבונות הישראלית וראה בכנסת ישראל ממשכה ישירה של כנסת הגדולה שלנו וגם של הפורום רומנוס (מרכז השלטון ברומא העתיקה), ושל ההתכנסויות שהולידו את המגנה כרטה באנגליה ואת המהפכה הצרפתית. הוא הביע תקווה שימי החולין של הכנסת, שבוודאי יגיעו ויוגיעו, לא ישכחו את החגיגות הראשונות ואת שמחת הפרלמנטריזם הישראלי המתעורר.

כמעט באותו רוח נכתב הטור "טור של יום חול", 11.5.1949, עמ' 72). מועד הכתיבה – ימים אחדים לאחר יום העצמאות הראשון. לפי תיאור המשורר היו אלה ימים לא קלים, שכן העצמאות והריבונות הכריחו את הישראלי המצוי לרוץ ממפגן לעצרת וממנה לאספה חגיגית. ועם כל זאת, אלתרמן הזהיר שלא הכול חג וחשובים לא פחות ימי החול, אך אלה לא חסרי סכנות:

יבֶרֶךְ יום חֶלְוִין כי יִקְרַב,
אך נִזְכֵר (בבואו עד הלום)
שְׁקָמִים העמים ביום קרב
ונופלים ביום חל ושלום...

הישגיה של המדינה הרכה זכו אצל אלתרמן לקילוס ורימום. כך בטורים "חוק חינוך חובה" (29.7.1949, עמ' 95), "חרושת העברים" (14.10.1949, עמ' 113) ו"פרק תחבורה" (9.12.1949, עמ' 129). בימי המדינה הראשונים זכה השיר "חוק חינוך חובה" למעמד מיוחד ונהוג היה להקריאו באירועים חגיגיים של מערכת החינוך. אלה שורות הפותחות:

...וביום הראשון בבֶּקֶר
השמש תצחק טובה...
וילכו כל תינוק ותינָקָת
לְקִים
חוק חנוך חובה.

ההתפתחויות בתחום החרושת והתחבורה תוארו בהרחבה ובאהבה, תוך הדגשה שרק המדינה העצמאית יכולה להגיע להישגים כאלה. שניים מטורי תקופת הבראשית הוקדשו למקורות הכספיים העצומים הנדרשים לקליטת העלייה ההמונית, לפיתוח, לחינוך ולביטחון: "המיליארד והירח" (8.9.1950, עמ' 176) ו"חובות המדינה" (2.3.1951, עמ' 218). בשירים אלה הביע אלתרמן את דעתו שישראל תחזיר את כל הכספים שהיא מקבלת בהלוואות ומיהדות הגולה. בעת היא נתפסה ממשלת ישראל כ"ממשלת פועלים" ברובה, בהנהגת מפא"י, מפלגת פועלי ארץ ישראל. לאור זאת יש לראות את הקשר ההדוק, שאף אלתרמן חייב אותו, בין המדינה, הממשלה והסדרות העובדים. בטור הנושא את השם הקצר והמוכן כמעט לכל אדם בעת היא, "ההסדרות" (15.12.1950, עמ' 198), הדף אלתרמן את הדעה שמדובר בארגון מקצועי רב עוצמה ורב אינטרסים. לדעתו ארגון זה הוא "גדול הבנאים אשר ידעה הארץ בקומה" והוא שהקים את "חומת הארץ והלאום". שורות הסיכום של הטור איחלו להסדרות עוד שנים רבות של פעילות מבורכת:

...עוד נכוננו לה דרכים
בדור נבנה ובארץ לא זרועה,
השבח לנושאת הנדבכים,
הפֶחַ והאֶמֶץ לזרועה.

באותה רוח נכתב הטור "פועלי הבניין" (16.11.1951, עמ' 273), על הימים שאת הארץ בנו פועלי בניין מאחינו בני ישראל. אלתרמן כתב אותו על נושא שכיום לא היה מעניין אף פייטן: הבחירות הקרובות לוועידת הסדרות פועלי הבניין. השיר, כמו בטור הקודם על הסדרות, שיבח את הפועלים שבנו את הארץ, סללו את הכבישים, הקימו את תל־אביב ועתה ראשוניהם כבר יוצאים לפנסיה. 20,000 ממשיכיהם בהסדרות פועלי הבניין מבטיחים את המשך התנופה.

לימי החג והמועד האלה של "מדינה נולדת", הרשמיים והפחות רשמיים, הצטרף בשלהי 1949 "חג המיליון", כשדווח כי בישראל העצמאית יושבים כבר מיליון יהודים. המספר הזה נראה אז כמעט בלתי נתפס. בטור "יום המיליון" (16.12.1949, עמ' 132) לא הסתיר המשורר את התרגשותו, אך בסיום שירו נטל את שרביט "המבוגר האחראי" וכתב שלא רק הכמות קובעת:

טוב לגדל מרבוא־לרבוא! טוב לצמֶח.
איש אחד – מה פֶחוֹ? הן סופו אזלת יד.
אך נזכר נא גם זאת: המיליון הוא פֶחַ
אם עומד המיליון
כאיש אחד!

צה"ל בחזית ובעורף: תמיד בקו הראשון

אלתרמן נתפס, בשנים מאוחרות יותר, כמי שמקושר לנושאי לביטחון ועוד יותר לעומדים בראש המערכת הביטחונית־צבאית, ובמיוחד שר הביטחון דוד בן־גוריון, הרמטכ"ל משה דיין ומנכ"ל משרד הביטחון

את תרומתם של לוחמי "גיוס חוץ לארץ" (גח"ל), ניצולי שואה ברובם, שרידי משפחות שעלו בגפם, לחמו וגם נפלו. בשיר מתואר חייל גח"ל, שתוך יום אחד מגיע לארץ, מתחיל, מתאמן, לוחם ונופל למען המולדת. "דבר מבקיעי הדרך" (10.12.1948, עמ' 35), הוא מעין שיר הצדעה לגיבורי הקרבות על הדרך לירושלים, שלאחר חודשי לחימה ארוכים הבטיחו הן את הדרך והן את שלומה של ירושלים, שהמצור עליה נשבר. יש בו תיאור המלחמה, בסגנון אלטרמני:

מגבול מזרח שטפה עמון,
מגבול דרום עלתה מצרים.
צפון וים בקול-המון
סגרו את מעגל הצי.
בסד נתנו רגלינו, אל,
עלי גחון זחלנו הָרָה,
ועל גבנו אח נופל -
אבל עברנו את הדרך.

השיר נכתב בעקבות טקס חנוכת "כביש הגבורה", שהחליף את "דרך בורמה" הזמנית לירושלים, ואשר נערך ב-7 בדצמבר 1948, בהשתתפות ראש הממשלה בן-גוריון, הרמטכ"ל יעקב דורי, קצינים בכירים ואורחים. הידוע בטורי מלחמת העצמאות שכתב אלטרמן, לצד "מגש הכסף" שנכתב עוד ב-1947 (כסלו תש"ח), הוא "על זאת" (19.11.1948, עמ' 30). זהו שיר ביקורתי ואנטי-הרואי, מכיוון שהתרכז כולו ב"פשע מלחמתי" שביצעו חיילי צה"ל, כפי שהגדיר אותו המשורר: הרג ערבים לאחר פעולה צבאית. מילות הפתיחה של השיר אמרו כך:

חָצָה עָלַי ג'יפ את העיר הכבוּשָה,
נער עז וחמוש... נֶעֱרַפְפִיר.
וברחוב הַמְדָבֵר
איש זקן וְאִשָּׁה
נלחצו מפניו אל הקיר.

והנער חָיָה בְּשֵׁימֵי-חלב:
"אנסה המקלע"... וְנָסָה.
רק הָלִיט הזקן את פניו בידיו...
ודמו את הכֶּתֶל כָּסָה.

בבתים הבאים של השיר לא הסתיר המשורר את דעתו, שדבריו לא יתקבלו באהדה בימי ההצלחות בקרבות, נוכח "קהות הציבור העברי". הוא הזכיר "מקרים עדינים", "רציחה", "אל תגידו בגת" ודומיהם, והציע – בניגוד לאחרים – לא לעבור על כך בשתיקה, אלא להעמיד את האחראים ואת המבצעים בפני "בתי דין של שדה". השיר עורר הערכה מצד אחד ופליאה על המשורר מצד שני, משום שהוא – כלשון ימינו – "עוכר שמחה". מי שידע להעריך את השיר, את ערכו ואת חשיבותו היה דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון הראשון. ביום ראשון, 21 בנובמבר 1948, הוא שיגר לנתן אלטרמן את המכתב הבא:

אלטרמן היקר,
יישר כוחך – על התוקף המוסרי ועונו הבטוי של טורך האחרון בדבר.
עוד חי בלבי טור אחר שכתבת בעניין זה – אולם הפעם במיוחד היית
לפה – פה טהור ונאמן – למצפון האנושי, שאם לא יפעל ויפעם בלבנו
בימים כאלה – הרי לא נהיה ראויים לגדולות ולנצורות שניתנו לנו
עד כה.

(ומאוחר יותר סגן השר) שמעון פרס. הוא לא הסתיר קשרים אלה ועם השנים הופיעו לא מעט תצלומים שבהם הוא נראה בחברת האישים הנזכרים באימוני צה"ל ובעת ביקורים בקווים הקדמיים. יתר על כן, הוא נחשב לדובר ההגמוני של הנהגת היישוב וצה"ל, וכמי שמצדיק כביכול כל מהלך שלהם.¹³

מניין שיריו ה"ביטחוניים" או ה"חייליים" שנכללו ב"טור השביעי" בשנים 1948-1952 אינו מעיד על קשרים אלה. מדובר במספר קטן למדי של טורים, שרק מקצתם יש בהם האדרת הצבא ובאחרים שזורה אפילו נימה של ביקורת. בעיצומם של קרבות מלחמת העצמאות התפעל אלטרמן מהאסטרטגיה של צה"ל הצעיר ב"קרבות עשרת הימים" (9 עד 18 ביולי 1948). השיר "תנועת המלקחיים" (16.7.1948, עמ' 18) הליל את מהלכיו של צה"ל במבצע "דני", שהביאו לכיבוש רמלה, לוד, שדה התעופה לוד ועוד, בפעולת מלקחיים נועזת. אלטרמן הזכיר כי עם ישראל הכיר תנועות שונות: תנועות משיחיות, תנועת ההשכלה, תנועת חיבת ציון ותנועת העבודה, וכולן צופות עכשיו באחותן הצעירה, תנועת המלקחיים. כדי לספר על מבצעי השריון הצה"לי הוא נדרש לחזור מאתיים ושלוש מאות שנה לאחור:

המשיחיות לוחשת במבט נוצץ:
היה שבתאי הצבי,
היתה לי כת פרנקיסטים,
אך יש מקום כבוד בין דוחקי הקץ
לכח דחיקתם
של אלה הטנקיסטים.

אלטרמן גם התייחס לאירועים ולמהלכים שבין הקרבות. כך היה בעת שיצא להגנת עמדתו של בן-גוריון בנושא "אלטלנה" ("שרפת הנשק", 25.6.1948, עמ' 12), משום שלדעתו במקרה זה עדיף "יצרה של אומה" על "יצר העדר", והניצחון הוא לצד המרות ושמירת הסדר. הדבר חשוב לא רק בחזית הפנימית. גם מדינות ערב שתקפו את ישראל יבינו שלמדינה הרכה יש ממשלה וצבא איתן.

המשורר התייחס גם להפוגות בקרבות שהציע מתווך האו"ם, הרוזן השבדי פולקה ברנדוט. בעוד ההפוגה הראשונה (11 ביוני-9 ביולי 1948) נתקבלה על ידי שני הצדדים הלוחמים, ההפוגה השנייה (מ-19 ביולי 1948 וללא הגבלת זמן) נכפתה על ישראל בעקבות הישגי צה"ל הגדולים בקרבות עשרת הימים. בחודשים הבאים שרר מצב של לא שלום ולא מלחמה, שהיה למורת רוחם של הממשלה ומטכ"ל צה"ל. להפוגה הממושכת היה גם מחיר כלכלי כבד, שכן היה צורך לקיים צבא גדול לאורך זמן. שר הביטחון דוד בן-גוריון אמר בשבוע השלישי של ספטמבר 1948: "אינני יודע כמה זמן יכולים צבאותיהם [צבאות ערב] לעמוד, אולם יודע לי שאנו לא נוכל לעמוד".¹⁴

אלטרמן הצטרף למפקקים בערך ההפוגה. בטורו "השפעה אישית" (10.9.1948, עמ' 26) הוא כתב פרודיה משעשעת על עלמה נאה, הפוגה שמה, שנולדה להוריה מלחמה ושלום, ומאות אנשי או"ם משקיפים עליה כל העת ובודקים אם היא מתנהגת כהלכה. בציבור פשט ויכוח: למי היא דומה: לאב שלום או לאם מלחמה? אלטרמן פסק שהיא דומה לא לאב, לא לאם, אלא לדוד, ששמו ברנדוד (הוא ברנדוט, מתווך האו"ם שלאחר שבוע בדיוק נרצח בירושלים בידי אנשי לח"י).

שלושה מטורי 1948 של אלטרמן נחקקו במיוחד בויתרון הציבורי, כל אחד מטעם שונה. "אחד מן הגח"ל" (31.12.48, עמ' 39) בא לציין

נתן אלתרמן ומשה דיין

מצב החירום הנוכחי:
 כי אמר הצבא: אם העם אינו נע,
 שוב אָטָה נא כתפי העומסת.
 כי כשם שהייתי מגן למדינה
 כן אהיה לו אָמָה וכובסת!

פארוק, עבדאללה ובוויין־טיטוס

בחודשים מאי, יוני ויולי 1948, חודשי הלחימה הקשים של מדינת ישראל הרכה נגד צבאות ערב, הקדיש אלתרמן למדינות ערב התוקפות שלושה מטוריו, שהיו כולם לוחמניים בהתאם לרוח הזמן: "לאחר הסירוב" (28.5.1948, עמ' 9), "התגובה על התנאי" (4.6.1948, עמ' 10) ו"להט הקרב" (9.7.1948, עמ' 16). בכל אחד מהשלושה היה אצור, כמדומה, זעם עצור ואף שמחה לאידם של ראשי מדינות ערב, ובמיוחד פארוק מלך מצרים ועבדאללה מלך ירדן, שזממו להכרית את ישראל ונכשלו. גם בריטניה, עד לא מכבר מעצמת המנדט ועם סיומו תומכת במדינות ערב נגד ישראל, לא יצאה נקייה משבט זעמו. הטור "לאחר הסירוב" תיאר את מנהיגי ערב כמי שסירבו להצעת האו"ם להפוגה בקרבות, והם עתידים בשל כך לחטוף מכות. את ארנסט בוויין, שר החוץ הבריטי שנחשב לידיד הערבים, כינה אלתרמן "בוויין־טיטוס" בשל שנאתו לישראל. ב"התגובה על התנאי" סיפר אלתרמן פרט מעניין מהימים ההם: החֶבֶר (הליגה) הערבי, ארגון של מדינות ערב, התנה את הפסקת הלחימה נגד ישראל בביטולה של המדינה שהוקמה זה לא מכבר. ההתניה הזו נתקבלה בישראל בביטול ואלתרמן הצטרף לאלה שגיננו את התנאי הנואל הזה. ב"להט הקרב" כינה אלתרמן את ראשי ערב, "נפוליונים מדמשק וקהיר", האצים לפתוח בסיבוב קרבות חדש עם תום ההפוגה שעליה הכריז האו"ם. ובאלה מדובר, כדברי המשורר:

... הפְּשִׁים

אני מבקש רשותך להדפיס "טור" זה – אין טור משוריין בצידו צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם – בהוצאת משרד הבטחון במאה אלף אכסמפליארים ולחלקו לכל איש צבא בישראל.
 אם אינך מתנגד לכך – יינתן הצו מיד לעשותו.
 בהוקרה ובתודה,
 ד. בן־גוריון¹⁶

השיר, אכן, הודפס וחולק לכל חיילי צה"ל, 100,000. הטור "על זאת" זכה מאז ועד היום לשורה ארוכה של התייחסויות וניתוחים.¹⁶ והיו לו גם מילות שבח על צה"ל, כמו למשל בטור "הצבא לעזרת המעברות" (24.11.1950, עמ' 192). בחורף תשי"א (1950/51) תקף "גנרל חורף" עשרות מעברות אוהלים, צריפונים ופחונים ברחבי הארץ. המדינה הצעירה התקשתה לטפל בבעיות הקשות בכוחותיה האזרחיים והפעילה את הצבא. אלתרמן לא הסתיר את התפעלותו:

על תפארת צבאות במגן וצָנָה
 רב שירי גְבוּרִים
 נתחברו מאז טרויה.
 איך לשיר על צבא עת חוגר הוא סָנָר
 ובוחש בכפית
 דִּיֶּסֶת קְוָקְרוֹסוּיָה?

איך לשיר על צבא עת רבי־סמליו
 עם יודע שאגה במלא לַעַז,
 מְצוּיִים לעסק ב"טפת חלב"
 וכמעט להיניק בפֶּעֶל?

הצבא, קבע אלתרמן, ממלא את תפקידו, כתמיד, בקו הראשון הנמצא עתה במעברות. כדרכו, הצליח בשורות ספורות להגדיר את

והגלבים

עם שאר

העלי-בנים

כעל מים בשרב

לוהטים לצאת לקרב.

שנאת זרים ומיעוטים. תחילה נעסוק בביקורת בנושאים כלליים. לאחר מכן בביקורת בנושאים פוליטיים ומפלגתיים. מפאת אורכה של הרשימה לא יובאו כל הטורים הביקורתיים, אלא מבוחר מהם.

פגמי המדינה הצעירה. עוד בטרם מלאו לישראל חודשים אחדים לא היסס המשורר להשחזו את עטו ולתקוף תופעות שנראו לו פוגעות ופוגמות. כך היה בתחילת יולי 1948. מקום המדינה נאספו כספים למען ביטחונה במסגרת המלווה הלאומי. תחילה הובטח שהמלווה ייערך במשך מספר שבועות, אך אלה התארכו ועל כך התלונן אלטרמן, שכתב:

כל דבר יש לו סוף,

וכל ים יש לו חוף.

חץ עולם הוא, רוצה-לא-רוצה...

אין משכן ללא גג,

אין חכמה ללא סִיג,

אין מקל אשר אין לו קצה.

רק דבר יחיד (זאת נגידה בְּדָמִי)

אין לו קצה...

אין קץ לְמִלְוֵה הלאומי.

תביעתו הייתה מראשי המפעל הזה להביאו לידי סיום, משום ש"כך תובעים גם הצורך וגם הבושה".

זמן קצר אחר כך, בסופו של אותו חודש (יולי 1948), התרחש בתל-אביב מעשה מבייש אחר, לדעתו, שעליו הוא עמד בטורו "יום ביאליק והמדינה" (30.7.1948, עמ' 21). הכוונה היא לאזכרה שנערכה בבית ביאליק במלאת 14 שנה למותו של המשורר הלאומי. אלטרמן סבר שעם הקמת המדינה יינתן כבוד ראוי למשורר התחייה – והתאכזב קשות. לטקס האזכרה לא הגיע אף לא נציג אחד של הממשלה או של צה"ל. ובאמת, למה שיגיע – כתב באירוניה – הרי אילו חי ביאליק, לכל היותר הוא היה מתקבל כעוזר למסגנן בקריה...

יום לפני האזכרה נערך בתל-אביב המצעד הראשון של צה"ל. אלטרמן כתב, שתרומתו של ביאליק לתחייה העברית שוות ערך לעשרים מצעדים לפחות, אך את זאת לא השכילו להבין ה"קודקודים" של הימים ההם.

נגד פירוק הפלמ"ח. ביקורת הייתה לו גם על צה"ל ומהלכיו, הן בעת המלחמה והן לאחריה. כבר הוזכר לעיל הטור "על זאת". ב-1949 הוא נלחם מלחמת מאסף נגד פירוק הפלמ"ח ואי השארתו בצה"ל כחטיבה מיוחדת. קודם לכן, בתחילת נובמבר 1948, הזמין עצמו אלטרמן לשיחה עם בן-גוריון וניסה לשכנעו שלא לפרק את מטה הפלמ"ח. בן-גוריון חשב ששכנעו שהדבר נחוץ להקמת צבא אחד ואחיד. ביומנו כתב: "נראה לי שהבין את הבעיה".¹⁸ ואולם, אלטרמן נשאר בדעתו שבן-גוריון טועה בעניין זה, ובתחילת יוני 1949 כתב טור בשם "שתי שבולים וחרב" (2.6.1949, עמ' 76), שבו הביע את דעתו הנחרצת שפירוק מטה הפלמ"ח ובעקבותיו פירוק הפלמ"ח – אלה מהלכים רעים ופוגעים במדינה:

יְדַבֵּר בו מטעם אחד – וכופת –

כי עֲבָדָה לעינינו נכונה:

נְסִי-ונכס גדול אשר קם למופת

נארז (מְלֵא אונים...)

ונשלח ארכיונה!

(פְּשִׁים – רמז לנוקרשי פשה, ראש ממשלת מצרים ואולי לשאר מנהיגי ערב; גְּלָבִים – על שמו של הקצין הבריטי ג'ון באגוט, מפקד הלגיון העבר ירדני, שכונה גְּלָאב פשה ולשאר הבריטים שתמכו בערבים; עלי באבים – על שמם של כל הערבים הגוזמאים, עוד מימי "אלף לילה ולילה")

עם הבריטים, תומכי הערבים, בא אלטרמן חשבון חודשים מספר לאחר מכן. מיולי 1948 היכה צה"ל הצעיר בצבאות ערב. במחצית השנייה של אוקטובר 1948 נערכו שני מבצעים גדולים, "עשר המכות" ו"חירם", שבעקבותיהם הובסו המצרים בדרום ובנגב ו"חיל ההצלה" הפלסטיני בגליל. בטור "התגבורת הבריטית" (12.11.1948, עמ' 28) האשים אלטרמן את הבריטים שמנעו ממדינות ערב לפתוח בשיחות שלום לאחר תבוסותיהם שהוזכרו לעיל, ועודדו אותם, בשיחות ובאספקת נשק, להמשיך בלחימה. המשורר ניבא, כפי שאכן קרה במציאות, שהערבים יובסו גם בקרבות הבאים ויקללו את עצמם על שהתפתו לבריטים.

לאחר תום המלחמה מיעט אלטרמן להתייחס למדינות ערב, וכתב רק טור אחד, בסתיו 1949, שבו הזהיר כי התבוסה הערבית במלחמת העצמאות אינה – מבחינת מדינות ערב – סוף פסוק, והן כבר מתכוננות סיבוב לחימה נוסף. את דעתו זו ביטא בטור "הסיבוב השני והליגה הערבית" (28.10.1949, עמ' 117). לאלטרמן לא היה ספק שמעבר לגבולות ישראל עם מדינות ערב מתרקמת תכנית צבאית חדשה שמטרתה להחריב את המדינה היהודית. ובמילים שלו:

...שט הנלוס ורוח בסוף,

על עמון הירח דלוק...

בעינינו אולי זה טרוף

אך כזאת התכנית בדיוק!

ביקורת ציבורית-חברתית

עוד בחייו וגם לאחר מותו ב-1970 זכה אלטרמן לשפע של דברי הערכה על כתיבתו הפובליציסטית ובה בעת גם לביקורת שהייתה לא אחת נוקבת. הוא הואשם ששימש "משורר חצר" של הנהגת מפא"י, "משורר מגויס", חסיד – לעתים שוטה – של הקונסנזוס השלטוני-מפא"י וכאביר ה-mainstream, קו האמצע, בין ימין לשמאל. חנן חבר, במאמרו על כתיבתו הפובליציסטית-המחורזת של אלטרמן במלחמת העצמאות, שחלקה נכללת בכרך שלפנינו, הגדיר אותו במילים הבאות: "אלטרמן מייצג את הקונסנזוס של הנהגת היישוב, בטעמה הפרטיקולרית של מפא"י... [הוא] תופס בשיריו את עמדת הקונסנזוס ההגמוני".¹⁷ בדיקת הטורים שנכללו בכרך השלישי של הטור השביעי המחודש, מגלה תמונה מורכבת יותר. מתברר שכמחציתם (כשישים מתוך 121) כוללים כולם או מרביתם דברי ביקורת על גופים, על מוסדות, על מפלגות, על הכנסת, על צה"ל, וכן על תופעות חברתיות ותרבותיות שאין ליחסן לצד זה או אחר של הציבור או של המפה הפוליטית. עם זאת ראוי להזגיש: אלטרמן, ברבים מטוריו, לא הסתיר את עמדותיו שהביעו תמיכה בקו המרכזי, בממלכתיות ובשלילת תופעות של קיפוח,

נתן אלתרמן ויעקב הורביץ

ידי כיתת יורים צבאית. טוביאנסקי היה קצין צה"ל שנחשד בריגול למען הבריטים והירדנים בירושלים הנצורה, ולמאבקה של אלמנתו חיה טוביאנסקי לטהרו מכל אשמה. בהוראת ראש הממשלה דוד בן-גוריון נפתחה חקירה, שבסיומה הוברר כי ההאשמות נגד טוביאנסקי היו חסרות שחר. הוא נוקה מכל אשמה, דרגות הקצונה הוחזרו לו והוא נקבר בטקס צבאי מלא בהר הרצל.

בשירו האשים אלתרמן את הצבא, את ה"חקירה" המפוקפקת שהביאה להוצאה להורג וגם את דעת הקהל שהצדיקה את המעשה הנחפז, משום שכדברי אחד העיתונים היה טוביאנסקי "בוגד שפל" ובאשמתו נהרגו מאות יהודים בירושלים מהפגזות של הירדנים.⁹ אלתרמן העלה על נס את החלטתו האמיצה של בן-גוריון, שאילץ את הצבא ואת המדינה להתנצל בפני האלמנה ובנה. אשר לאלמנה, כתב:

אז יצאה מול פְּלָנוּ אשה המומה
ותכרז מלחמה...
ותְּסִימָנָה!
אם ישנו אות-תודה על שרות לאִמָּה,
אין ראוי לו יותר ממנה.

בקטע זה אפשר למצוא דמיון לשורותיו של אלתרמן בשירו "מגש הכסף": "אז מנגד יצאו / נערה ונער / ואט-אט יצעדו הם אל מול האִמָּה". **היחס לערביי ישראל.** אלתרמן זכור לרבים כאיש "ארץ ישראל השלמה" לאחר מלחמת ששת הימים, ובשל כך הוא נתפס כ"שונא ערבים". עיון בטורים האקטואליים שכתב בשנות החמישים מגלה דמות שונה: אדם רגיש המוחה נגד כל קיפוח ובמיוחד הוא רגיש לקיפוחם של מיעוטים, לרבות המיעוט הערבי בישראל, או ליחס לא נאות של רשויות המדינה אל אזרחיה הערבים. הדבר בא לידי ביטוי

לאחר שמנה את הישגי הפלמ"ח בשמונה שנות קיומו, הציג אלתרמן שאלה בת מילה אחת שהפנה לממשלה:
אך נאמר:

עת אחד אוצרותיו של הדור
מְעַבֵּר לפְּצוּל וקְטוּעַ
החובה הפשוטה היא לשאל-ולחקר
את ממשל המדינה:
מדוע?

לאחר חודשים מספר, בסתיו 1949, נרעש אלתרמן לשמוע כי לידידו משכבר, "הפלמחניק מס' 1" אלוף יצחק שדה, לא נמצא שיבוץ בצה"ל והוא נשלח הביתה. הטור "יצחק שדה" (9.10.1949, עמ' 109) ביטא את הצער ואת הפליאה: מדוע שר הביטחון, שהצהיר ש"ישנם כוחות שאין לתת להם ללכת", לא עצר את שחרורו? שדה לא היה היחיד. מפקדים בכירים רבים עזבו, או שלא נמצא להם שיבוץ, ואלתרמן לא הסתיר את צערם על כך:

...הם הולכים. בלאט אבל בהתמדה...
כמו נסדק בלייהרף סכר לעינינו!
בְּפֶרֶץ יש לקום, כי עת לחרדה.
מה שנפסיד היום –
שנים לא יתְּקַנו!

פרשת טוביאנסקי. בעניין אחר, המחזיר אותנו לתקופת מלחמת העצמאות, יצא אלתרמן בחריפות נגד עיוות הדין הנורא בעת משפט השדה שנערך למאיר טוביאנסקי ביוני 1948. בטור "אלמנת הבוגד..." (8.7.1949, עמ' 87) הוא התייחס להוצאתו להורג של טוביאנסקי על

הערבי בישראל בתקופה הנדונה. בקיץ 1950 פורסם הטור "צרכי בטחון" (14.7.1950, עמ' 137), שבו סיפר המשורר בדרכו המיוחדת על לכידה וגירוש של "מסתננים" – ביניהם נשים שהופרדו מילדיהן וילדים שהופרדו מאמותיהם – מהכפרים הערביים אבו גוש ועין ראפה, הסמוכים לירושלים:

דבר הממשל
תקיף בלי חת:
"צרכי בטחון הם!" – ותם הןפוח.
נעקרו הנשים מן הטף בקת,
ועכשו המצב כבר יותר בטוח.

לפי דיווח בעיתון נתפסו 105 "נשים, ילדים, זקנים מופלגים וגברים, ביניהם עיוורים וחולים והובלו לכיוון בלתי ידוע"²² מאוחר יותר הוברר כי אנשי הקבוצה הועברו לממלכת ירדן. אלתרמן כתב באירוניה כי ישראל הצעירה מצטיינת בגישה איתנה:
אין רכרוך ורפיון, ידידי התמים.
איך למדנו את זאת
בשנתים ימים!

הוא גם הזכיר, שרק לפני שנים אחדות, גם אנו זייפנו דרכונים והיינו "מסתננים בעצמנו".

השיר הנודע ביותר בקורפוס זה, שעורר בשעתו הד רב, נקרא "הנזיפה בתופיק טובי" (18.11.1949, עמ' 123). טובי היה ערבי ישראלי, איש מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית) וממשיכה רק"ח וחד"ש, וחבר הכנסות 1 עד 12. בסתיו 1949 הוא עורר עליו את זעמם של רוב חברי הכנסת בהעלותו את נושא פעילות צה"ל בכפרי הגליל בחיפושיו אחר מסתננים. טובי טען כי לא אחת קרה שגורשו מהכפרים אזרחים ישראלים שנחשדו כמסתננים. כמעט כל חברי הכנסת יצאו נגדו בחריפות, ושר הביטחון דוד בן-גוריון אמר, כי דברי טובי הם "השמצת מדינת ישראל עמה וצבאה [...] למיעוט הערבי יש זכות לבקר [...] אבל יש להבחין בין חופש [ביטוי] לבין הפקרות"²³. חברי כנסת אחרים הביעו את הדעה שטובי יושב בכנסת רק בזכות העם, המדינה וצה"ל שהשיגו עצמאות. אלתרמן לא התרשם מפרץ הפטריוטיות הזו ויצא להגנת תופיק טובי. מילותיו היו חד-משמעיות:

... תופיק טובי הוא חבר הכנסת
הוא קומוניסט ערבי, בבית הנבחרים.
יושב הנו בזכות מלאה ולא בחסד...
כבר עת אולי לזכור זאת, חברים.

ואין הוא חב בזה כל חוב על גִּלְגֵל נפש.
ישיבתו היא חק.
היא צו.
היא אל"ף-בי"ת.
לא! אין הפרלמנט צריך ביד מונפת
לזרוק לו מדי פעם את הגט.

בהמשך הטור הציע אלתרמן לח"כים לא לשכוח שטובי, ככל צירי הבית, יושב בו "בתוקף המשטר" ואין צורך "כל יומים / על זו הפריבלגיה להגיש לו שטר". יתר על כן, הוא בהחלט מילא את תפקידו בהעלותו

ככמה מהשירים הנכללים בכרך שלפנינו.

ב"טוהר המידות" (12.8.1949, עמ' 100) התייחס אלתרמן לדיווח עיתונאי מיפו: קבוצה של ערבים ישבה בבית קפה בחברת צעירה יהודייה. חיילים שהבחינו בה התנפלו על הערבים. פרצה תגרה, הגיעו שוטרים וניסו להפריד. החיילים טענו שניסו למנוע את "חילול הגזע". אלתרמן גינה את התקיפה ואת אלה שמסנגרים עליה בשם המוסר וההתחשבות בחיילי צה"ל שניצחו בקרבות נגד הערבים, ושאפשר להבין, כביכול, מדוע נחמץ לבם בראותם את הצעירה והערבים. הוא גם הזכיר שיהודים בחוץ לארץ סבלו מאותן התנכלויות בדיוק.

מקרה מאותו סוג, ואף חמור יותר, התרחש לאחר כשנתיים – גם הוא ביפו, ואלתרמן כתב עליו בטורו "הצעירה שנישאה לערבי" (28.9.1951, עמ' 262). צעירה יהודייה בת 18 בשם בינה שוברט התאסלמה ונישאה לערבי יפואי. משפחתה התנגדה לכך וחספה אותה בטענה שהיא לא נישאה לערבי כלל, אך היא שבה לבעלה. המשפחה לא ויתרה ודיווחה לצה"ל כי הצעירה חייבת גיוס. ואכן, צה"ל שיגר אליה צו גיוס. הצעירה התייצבה בלשכת הגיוס וטענה שהיא בהריון. עיתוני הימים ההם הגיבו על הרומן, לרוב תוך עקיפות. אלתרמן החליט לכתוב על כך טור. הוא תקף בעיקר את העיתונים שעשו מטעמים מכל הפרשה. וכך כתב בבית הסיום של שירו:

בחשבי על כל אלה לנוכח אורם
של חֶפְשֵׁי הדעת
והתרבות והודי־הפיט,
נדמה לי שאולי היא באמת קצת גְבוּרָה...
על כל פנים יותר מכל כלבי הצייד.

שלושה שבועות לפני כן פרסם אלתרמן טור חריף עוד יותר שנקרא "לעניין של מה-בכך" (7.9.1951, עמ' 259). שיר זה סיפר על חייל צה"ל שנתקל בנער ערבי ליד הכפר אום אל-פחם והורה לו לעצור, כדי לבדוק. הילד החל לברוח והחייל ירה בו – והרגו. אלתרמן הביע זעזוע מהמקרה, וכתב:

אין זה קרב (לא שעת מלחמה השעה)
אין זה ציד מסתנן שנפל ברעה,
כי אך רצח, אמנם בצרוף התראה.

במדינות אחרות, ציין המשורר, מעשה שכזה היה גורם לטלטלה בין ראשי הצבא, וייתכן שאחד המפקדים "היה עף או חושש פן יעוף". ואצלנו? לא כלום. "עניין של מה-בכך", כפי נקרא השיר. מאחורי הקלעים של פרסום הטור הזה התחוללה דרמה: הצנזורה הצבאית מחקה שני בתים ממנו, כפי שעשתה לרוב החומר העיתונאי שפורסם על האירוע.²⁰ במאמר במעריב קבל העיתונאי והעורך דוד לאזר: "שני כתמים [לבנים] גדולים קישטו לתפארה את שירו האקטואלי הצורב של אלתרמן בדבר". הוא הביע את הדעה שמעשה הצנזורה חמור במיוחד, משום שהיא מחקה טקסט ספרותי של "אחד מטובי משוררינו" וניסתה להכניס "צבע לבן – למה שכתוב בדם שחור על גבי לבן. אנשי העט במדינה אינם יכולים לעבור על הפסילה הזאת לסדר היום", סיכם לאזר.²¹ העובדה שבספטמבר 1951 פרסם אלתרמן במסגרת "הטור השביעי" רק שני טורים, ושניהם עסקו ביחס לערבים בישראל, אומרת כמדומה דרשני.

עם זאת לא היו אלה ההתייחסויות היחידות של אלתרמן למיעוט

זה נצבר ונדחס כסיוט־בהקיץ –
בנאומים,
בסגנון,
בהוי ---
ויצין נא שיש בזה לאופוזיצ-
יה עוד חלק נכבד למדי.

ובהמשך, דברים מפורשים עוד יותר:
כן, אם ראש־ממשלה
ברוחו לא ימשל,
כשלוננו מחייב מענה.
אבל מי שמרגיש את עצמו חף מכל –
נא יזרוק בו דלתים כסנה.

(משה סנה – מראשי מפ"ם אז; בעבר רמ"א ה"הגנה" שהתפטר בשל
חילוקי דעות עם בן־גוריון.)

בסיפא של השיר, ובלי להתייחס לדברים שנאמרו, הביע אלטרמן
את חששותיו מהידרדרות הוויכוח בכנסת. הוא קיווה שיימצא צדיק
כלשהו, שיקרא לכל משתתפי הוויכוח האלים הזה: "דיבוק, צא!"
בחוגי השמאל כעסו על אלטרמן בשל פרסום השיר ודוגמה לכך אפשר
למצוא ברשימה שכתב ידידו הוותיק יצחק שדה, שהביע פליאה על
כתיבתו של נתן א', שלדעתו "לא היטיב בצרפו את השוט שלו אל
האגרוף שהורד בכנסת".²⁷

לא תמיד יצא כעסו של אלטרמן על מה שהיה בכנסת. לעתים הוא
התבטא בחריפות נגד מה שחָסַר בה. כך היה במאי 1950, כשנודע לו
כי בעת הדיון על תקציב המדינה במליאה נכחו באולם רק 13 מתוך
120 חברי הכנסת. בטורו "גרעון של ממש", 26.5.1950, עמ' 147)
כתב כי נכון שהכנסת ריבונית והיא המחליטה על דרכיה, אך בכל זאת:
... אם יש בה מאה ועשרים
שליחיים נבחרים כשורה,
ומאה־ושבעה מתוכם חסרים –
זוהי כבר חסירות גמורה.

הצירוף הזה, "חסירות גמורה" היה בעת ההיא על כל לשון.
את הביורוקרטיה הישראלית הלקה בשוטים ובעקרבים, ולפעמים
בלעג. כך עשה בטור "כוחו של מתושלח" (22.10.1950, עמ' 200)
שהוקדש להקמת "ועדה למלחמה בביורוקרטיה", לאחר שוועדות
קודמות לא הצליחו לצמצם את כוחה של רעה חולה זו. אלטרמן
גייס את מתושלח הקדמוני כדי להסביר שפעם היה לאנשים בני 800
או 900 שנה, זמן לרוב, והם יכלו להרשות לעצמם להמתין במשרד
ממשלתי שישיש־שבועים שנה עד לקבלת פתק או אישור. לא כן כיום.

... כעת בחששות כבדים
האיש במסדרון ממתין. פחדיו טומן הוא.
אך מה נסתיר? קצבם של אלו משרדים
פשוט אינו מתאים לאריכות ימינו.

שונה הזמן... האיש במין מבט חודר
לחתימה־על־טֶפֶס מחכה מתוח
ואחרי שנה־שנתיים, לא יותר,
הוא כבר מראה אותות של קֶצֶר־רוח...

את נושא סריקות צה"ל בכפרי הגליל, ו"אם קומוניסט ערבי דרש זאת,
אין זה טעם/ במחי אחד לקרע את המשאלה!"
תופיק טובי האריך ימים – הוא נולד ב־1922 ונפטר ב־2011.
שנתיים לפני מותו פגש בו איש תקשורת ידוע באירוע חברתי בחיפה.
הוא הציג עצמו כך: "שמי תופיק טובי, הייתי חבר כנסת ואלטרמן
כתב עלי שיר".²⁴

ביקורת הממשל. אלטרמן עקב אחר צמיחתם של הממשל והמנהל
במדינת ישראל הצעירה ולא תמיד רווה נחת. הוא גילה בהם וכחנות
יתרה, בירוקרטיה ושאר חוליים המציניים משטרים ותיקים. בכמה
מטוריו משנותיה הראשונות המדינה הפנה אצבע מאשימה כלפי זוטרים
ובכירים, ועד לראש הממשלה הגיע.

בקיץ 1949 היה מצב הבריאות בארץ בכל רע. מאות אלפי העולים
החדשים סבלו מחוסר מקומות אשפוז, ובעיקר היה קשה מצב הילדים.
הנושא הגיע לדיון בכנסת, ולו הקדיש אלטרמן את טורו "הצבעה
ומדיצינה" (10.6.1949, עמ' 79). המשורר קבל על כך שמשד הבריאות
התנגד לדיון והוא נכפה עליו על ידי ח"כים מהאופוזיציה. בהגיע
ההצבעה התלכדה הקואליציה – בראשות מפא"י והדתיים – והצביעה
נגד חקירת הנושא. אלטרמן כתב במרירות, ש"לו היה המשרד בידיו של
הצד התוקפהו בלי־סגת" / יתכן והיה צד־הנגד בעד, / והבעד, כמובן,
היה נגד... את דעתו על חברי הכנסת הביע בבית האחרון של השיר:

ואומר אתה כך: לילדים החולים
ימצא האשפוז! במשפט, לא בחסד,
אבל מי פה ידאג לחולים הגדולים
ששפנו בינתיים בכנסת?

הוויכוחים ולעתים אף הסערות בכנסת (הראשונה, להזכיר) מצאו את
ביטויים מדי פעם ב"טור השביעי". כך היה כאשר נדונו חוקי־חירום
חדשים ("חקת החרום", 15.7.1949, עמ' 89). שוב התנגחו קואליציה
ואופוזיציה, ואף שאלטרמן תמך כנראה בעמדת הקואליציה, בשל מצבה
הביטחוני הקשה של המדינה, הוא לא הסתיר את חששותיו ש"חוקת
החירום" המוצעת קשוחה מדי ועלולה להקים חומה בין הממשלה והעם.
לא חלפו אלא שבועות מעטים ובכנסת הייתה התפוצצות פוליטית
ממש. תנועת החירות הגישה שאילתה שביקשה הסבר, מדוע לא הוכן
נשק מספיק לפני מלחמת העצמאות. בן־גוריון הזועם קרא: "את השאלה
הזו אני מפנה לעבר האופוזיציה על שני חלקיה". בהמשך דבריו אמר,
כי רק שליחי מפלגה אחת, זו שהוא עומד בראשה (מפא"י) עמדו בפרץ,
בעוד שאלה הנמנים עתה על מפלגות האופוזיציה לא עשו אז דבר.²⁵
הדברים עוררו סערה גדולה הן באופוזיציה מימין (חירות) והן משמאל
(מפ"ם). אנשי השמאל תקפו את בן־גוריון על שהוא כורך אותם, שיחד
אתו פעלו להקמת המדינה במסגרת ה"הגנה", עם הימין. ישראל גלילי,
מי שהיה הרמ"א (ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה") האחרון, כינה
את דברי בן־גוריון "בגידה בחברים" והביע תמיהה וזעם על שכרך
את המחנה החלוצי הלוחם "עם אנשי הטרור ביישוב" ("אצל ולח").
"עד היכן יכולה להגיע משטמה מפלגתית?" שאל.²⁶

אלטרמן הקדיש לסערה הזאת את טורו "הרעם בכנסת" (5.8.1949,
עמ' 98), שבו תיאר את המאורע כרעידת אדמה, שלאחריה אנשים
קמים, בודקים את אבריהם ושומחים לגלות שנשארו בחיים. במקרה
זה, ציין, הוא מבין את בן־גוריון. לא כל כך בגלל דבריו, אלא בשל
ההתקפות המרות עליו, כל העת. וכדבריו:

הפרטי במשק זכו לנחת זרועו ללא רחם. כל אחד מגופים אלה, וכולם יחד, היו לתפיסתו גורמים המזיקים למדינה. את תנועת החירות תקף פעמים מספר. יותר מזה: הוא שם אותה ללעג. ביוני 1949, בעקבות נאום של שר החוץ משה שרת על מעמדה של ישראל בעולם, האשים מנהיג חירות, מנחם בגין, את הממשלה בחובבנות, באזלת יד ובטיפוח אשליות ודרש את התפטרותה המיידית.²⁹

בטור "הודעת פיטורין" (17.6.1949, עמ' 81) תיאר אתרמן את "תדהמתו" של שר החוץ, שמיד לאחר סיום סקירתו בכנסת נדרש להתפטר יחד עם כל הממשלה. המשורר האשים את עצמו באי הבנת התביעה של חירות:

זה מוזר... אך הרשם שלנו היה
קצת אחר... ואפלו אחר עד מאד...
ואפלו אחר בהחלט... רָאֵה
שאצלנו חסר איזה קפיץ בקֶּקֶד.

בשורות הסיום של השיר כלל אתרמן, אמן הלשון, חידוד שלא החמיא לבגין:

ונשאר רק לתהות איך קלע זה האיש
- בתבעו "התפטרו!" - אל מהות המצב...
וכיצד הוא ידע שפֶּלְנו נרגיש
כמה התפטריוטיות יש בדבריו.

בטור אחר, "עניין הר סיני" (9.3.1951, עמ' 220), התייחס אתרמן לפנייתה של תנועת החירות לשר החוץ משה שרת, להכליל את הר סיני שבתחום מצרים ברשימת המקומות הקדושים לעם היהודי כדי להבטיח גישה ישירה להר. שר החוץ השיב בשלילה. אתרמן הצטרף לשרת וכתב באירוניה, ש"כל מקומות קדושים על גליון ערכנו / וראה: את התביעה להר סיני שכחנו!" ורק מי שהוא מלא "להט לאומי" (אנשי חירות) לא שוכח דברים מעין אלה. בהמשך הטור הוא ציין שלפי שעה יש נושאים אחרים חשובים יותר, כגון החרוש ולקצור, "וסעיף ההר אולי עוד לדיון יגיע", ובבוא הזמן ייתכן שישראל תתבע גישה להר סיני, "בשביל העם ולא לצַרְךְ היציע" (במשמעות יציע העיתונאים והאורחים בכנסת).

מפלגה נוספת שזכתה לנחת זרועו הפובליציסטית המחורזת של אתרמן הייתה מפלגת הציונים הכלליים. בראשית ימי המדינה זו הייתה מפלגה קטנה למדי, בת שבעה מנדטים, אך בשנים 1950-1951 היא זכתה להישגים ניכרים הן בבחירות המוניציפליות והן בבחירות לכנסת השנייה (עשרים מנדטים, השנייה לאחר מפא"י).

בטור "הכיכר בליל בחירות" (10.11.1950, עמ' 188) סיפר המשורר בחיל וברעדה על סיורו בכיכר העיר ערב הבחירות לעיריית תל-אביב. אתרמן השתמש בביטויים תנ"כיים כמו "מה נורא המקום הזה" ו"אפול על פני", כדי לתאר את המהומה הפוליטית שיצרו ח' (האות של תנועת החירות) וצ' (האות של הציונים הכלליים). על חירות כתב:

ואראה קול חרות: קול חותך ויהיר
או חסוד ופתלתל וצנוע...
הסוטר כמו שטט על לחיה של העיר
כי נְתָנָה לו הרשות לשבוע!

ועל הציונים הכלליים, הבורגנים, המתימרים להחליף את השלטון:

מפאת אורכה של הרשימה אינני יכול להביא טורים נוספים שבהם ביקר המשורר משרדי ממשלה, את הקרן הקיימת ומוסדות נוספים. נסתפק בדוגמה אחת בלבד הנוגעת למחדל ציבורי בעקבות אסון שקרה ביפו באביב 1950.

החורף הקשה באותה שנה, לרבות השלג הכבד שירד בכל חלקי הארץ, גרם לערעור מבנים, בעיקר בתים עתיקים וישנים. ב-16 באפריל 1950 התמוטט בניין מגורים ביפו שבו התגוררו 21 משפחות עולים, ולמעלה משמונים איש, ובהם נשים וילדים רבים, נקברו תחת עיי המפולת. צוותי חילוץ, מתוגברים על ידי כוח של חיל ההנדסה של צה"ל פינו את ההריסות, חילצו ניצולים ופינו גופות רבות. למחרת הועבר הטיפול בהמשך החילוץ לעיריית תל-אביב, אך עד שצוותים מטעמה הגיעו – חלף זמן יקר. אתרמן היה נרעש מהטיפול הכושל בחילוץ הנפגעים ועדות לכך משמש הטור "המפולת" (19.4.1950, עמ' 137), ולא פחות מכך מועד עיתונו: לא ביום שישי, כרגיל, אלא ביום רביעי, ולא במקום הקבוע בעמוד ב, אלא בעמוד הראשון! המשורר כתב מדם לבו ממש:

לא מלים –
גחלים המאָרְע חוֹתָה!
אך תִּגְדָּנָה מלים אחדות למזכרת:
לו הבית נפל על ממשל ומָטָה,
על מוסדות ושרים
על ראשו המָטָה,
היו היוםִים עוֹבְרִים אחרת!

בהמשך כתב כי אילולא היה מתרחש המקרה לא ביפו אלא במקום ממקומות היישוב הוותיק, מותר להניח כי עבודות ההצלה היו מתנהלות אחרת. בהקשר זה תקף אתרמן גם את קול ישראל, שבמהדורות החדשות שלו הופיעה הידיעה על המפולת ביפו לא בראש אלא לאחר ידיעות אחרות על הנעשה בארץ ובעולם. אנו רואים, אפוא, שאתרמן נטל לעצמו את תפקיד המוחה והמבקר והרבה בטוריו להצביע על פגמים ומומים בהתנהלות הממשלתית והציבורית. עקב מרחק הזמן נשכחו מרבית הטורים האלה וראוי להזכירם כדי להעמיד את דמותו של המשורר במקומה היאות.

ביקורת פוליטית-מפלגתית

נתן אתרמן נחשב בתקופה שבה אנו עוסקים לאיש מפא"י או לפחות לתומך בה. זאת הסיקו בני הזמן מדברים שכתב ומהצטרפותו בקיץ 1951 לכרוז של 23 סופרים, משוררים, אמנים ואנשי רוח שקראו להצביע למפא"י בבחירות לכנסת השנייה (30 ביולי 1951). בין החותמים לצדו היו הסופרים והמשוררים יהודה בורלא, אשר ברש, יעקב הורוביץ, עזרא זוסמן, מרדכי טביב ויעקב פייכמן; השחקנים אהרן מסקין, צבי פרידלנד ויוסף ידן; הציירים נחום גוטמן וחיים גליקסברג; והפרופטורים א"ל סוקניק, משה שוובה וגרשום שלום.²⁸ אך כרגיל אצל אתרמן, בפועל היו הדברים מורכבים יותר, וכתבתו הפובליציסטית-מחורזת בשנים 1948-1952 כללה טורים בהם הצליף בימין, בשמאל, בדתיים, וגם במפא"י. בד בבד קרא לאיחוד מחנה הפועלים (מפא"יימ"ם) בעת ששתי המפלגות התנגחו ביניהן בחריפות רבה.

התקפות על הימין. מפלגות חירות, הציונים הכלליים וכן הסקטור

קול לבוש מחלצות, מְגַנְדָר פְּבְרָאִי,
כחושב ברצינות (התמונה הנלעגת!)
להחליף את מחנה העובדים העברי,
לעמד במקומו אל ההגה!

טובי (מק"י), שהאשימו את הממשלה שהיא משועבדת להון האמריקני המונופוליסטי ולוול סטריט, ואילו מפלגותיהם נאמנות לחופש. אתרמן ביטל את הדברים והדגיש כי יש מי שעושה ויש מי שמדבר ומבקר, ובבוא הזמן תתגלה העשייה הגדולה, של ה"משועבדים" כביכול.

בטור מוקדם יותר, "משמעותה של קוניוקטורה" (18.3.1949, עמ' 56), התייחס המשורר לטענת מפ"ם לאחר הבחירות לוועידה השביעית של ההסתדרות, כי ה"קוניוקטורה שיחקה למפא"י". קוניוקטורה, למי שאינו יודע, הוא צירוף מקרים וגורמים. האם זה באמת כך? – תהה אתרמן, או שאולי –

... היינו נוטים, למשל, להחליט
כי עזר למפא"י ולחזוק משקלה
במקצת גם נצחון התכנית המדינית,
שהיתה במקרה שלה...

חרף עוינותו הלא מוסתרת למפ"ם, הוא קרא יותר מפעם אחת להקים ממשלת פועלים (מפא"י-מפ"ם), ולא הסתיר את דעתו שממשלת פועלים יכלה לקום זה כבר אילו הרוב במפ"ם היה פחות דוגמטי, והיה נענה למיעוט, אנשי אחדות העבודה, שביקשו להקים ברית עם מפא"י ונדחו ("מלחמתה של לאחדות העבודה", 5.10.1951, עמ' 264).

לתחום זה שייך גם הטור "מדוע אסור לשאול על סופרים יהודים ברוסיה?" (28.12.1951, עמ' 281). זוהי מחאתו הפרטית של אתרמן נגד סופרי השמאל, שהתנגדו להצעה שהועלתה בוועידת אגודת הסופרים להביע כאב וכעס על היעלמם של סופרי יידיש ועברית בברית המועצות (עוד בטרם נודע כי נרצחו על-ידי המשטר הסובייטי). תמה המשורר:

אנשים צללו כמו אבן לבאר.
נעלמו, אמנם לא ב"משטר הקים".
יש אומרים שחיים הם ויש הסובר
שחטאו ונספו במשפט העם.
אך לא זה המפלא. המפלא הוא חֵבֶר:
מדוע
אסור פה
לשאל
אֵיִם?

וגם נגד מפא"י. גם לעבר מפלגתו כביכול, מפא"י, שיגר המשורר חצים חדים, כשהגיע הדבר, לדעתו, לה או למנהיגיה. כך עשה כשנודע לו כי ביישוב העולים סרפנד אל-חרב, הסמוך לנס ציונה, פרצה תגרה גדולה שמאחוריה עמד סניף מפא"י המקומי, שחבריו הובסו בבחירות לוועד היישוב בידי אנשי מפ"ם. רק התערבות המשטרה ציננה את הרוחות. בטור "ההסברה נמשכת", (9.6.1950, עמ' 150) הוא קרא למרכז מפא"י לסלק משורות המפלגה אנשים מסוג אלה שחוללו את המהומה והפעילו אלימות בסרפנד אל-חרב.

תקיף וחרף פי כמה היה הטור "היכן החבלה?" (30.11.1951, עמ' 276), שנכתב בפרווה. במקרה זה התייצב אתרמן לצדם של הימאים שהכריזו על שבייתה כללית בציי הסוחר, נגד דעתם של הסתדרות העובדים, מפא"י וממשלת ישראל. מפ"ם ומק"י תמכו בשובתים, ואילו מפא"י שללה את דרכם. אתרמן, לאחר שלמד את פרטי הסכסוך, תמך בשובתים בכל לבו. הוא אף ניסה לפשר ויזם פגישה בין בן-גוריון לנציגי השובתים, אלא שבן-גוריון סירב לראותו. לא השפיעו עליו

אך הדבר – בכך היה אתרמן משוכנע – לא יקום ולא יהיה, כי מחנה העובדים על שתי מפלגותיו – מפא"י (א') ומפ"ם (מ') יביס את יריביו, ותל-אביב תעדיף על פני "טחינת המים" הימנית את פרי, אשכול ושדה (אליעזר פרי ולוי אשכול ממפא"י; יצחק שדה מועמד מפ"ם).

שלושה ימים לאחר פרסום השיר נערכו הבחירות והימין, בוודאי למגינת לבו של אתרמן, זכה להישגים גדולים, בעיקר בתל-אביב. אתרמן נאלץ להודות שהציונים הכלליים הם "הכוח השני במדינה" (17.11.1950, עמ' 190), אך לא חזר בו מקביעותיו הקודמות וחזה חזות קודרת למדינה שתנוהל על ידי תנועה הקוראת להתפרקות מערכים ולחיי נהנתנות. כוחם של הציונים הכלליים, כתב, הוא –

...לכח קדמון, פִּימֵי ארץ וים
ועֶקֶר משענתו –
יֶצֶר לב האדם.

יֶצֶר-לב, הַמְשַׁחַר (גם בלי כתב-הרשאה)
למקצת פריקת-על וחיי שעה.

ואומרים כי את דרך-כל-איש מנסה
לִכְוֹן מימיהם
הכח הזה.

אבל רק באִמָּה שעקור מְגַנָּה
הוא עולה לִכְוֹן
את דרכי המדינה.

יחס לא אוהד גילה גם לסקטור הפרטי. הוא העדיף על פניו את הסקטור הציבורי (הממשלה, ההסתדרות, ההתיישבות העובדת) ועשה זאת בטורים כגון "שבחי הסקטור הפרטי, או: כולנו חלוצים", (11.8.1950, עמ' 165), "העגבניה בערבה", (9.1.1951, עמ' 204) ועוד. באביב 1951, כשפורסם כי בקיבוץ בארי שבנגב, צמח סלק מספוא ענק במשקל של 21.5 ק"ג, הציע אתרמן למפלגת ימין מסוימת (בטורו "למול הענק", 26.4.1951, עמ' 233), לגנות את התופעה, המוכיחה "מי מוצץ ומְכַלָּה את לִשְׁד המדינה".

התקפות על השמאל. את מפ"ם תקף אתרמן לא בשל חלוציותה, אלא יותר בשל ישיבתה באופוזיציה ודבקותה היתרה בברית המועצות. בטור "האוליטימטום" (22.6.1950, עמ' 155) לגלג המשורר על מפ"ם, שהגישה לראש הממשלה בן-גוריון אוליטימטום: שיפסיק לתקוף אותה בכנסת. ועוד לגלוג, הפעם על איש מפ"ם המוחה נגד "מלווה השעבוד" (12.1.1951, עמ' 207). בטור זה חשף המפ"מניק את תסכוליו: הוא נגד ארצות הברית, נגד ה"שעבוד לדולר", אך מה לעשות והציוד הכבד והמכונות החקלאיות הטובות ביותר מגיעות מאמריקה? וככל שישיראל מתפתחת היא זקוקה להון האמריקני, השנוא כל-יך...

ובאותו עניין ממש: בטור "מהדי השבוע" (23.2.1951, עמ' 216) התייחס אתרמן לנאומיהם בכנסת של משה סנה (מפ"ם) ושל תופיק

או אמריקנים מבני מדינות אלה. ההיגוי שלהם – כל פעם שהם מביאים שם לועזי – פשוט מזעזע, ואלתרמן לא חס בדוגמאות: ז'וחז – הוא ז'ורז' בצרפתית; הנשיא צ'ימן הוא הנשיא טרומן והגנרל מְקֵאֲרְתוֹר נהגה בקול ישראל בצורה הבאה: מְקֵאֲרְתָהּ. בשורת המחץ שסיימה את הטור הביא אלתרמן את צורת ההיגוי של עיר אמריקנית ידועה כפי שהושמעה בחדשות קול ישראל: ניו־יֹוֹק...

אל העיתונות הישראלית בא אלתרמן בטענה כי הפכה לכללית, למערבית מדי ונוטה לקל ולקלוקל. בטור "עיתונים ופליאות", 2.11.1951, עמ' 269) הוא העלה את השאלה: מה חסר בעיתונות הישראלית? תשובתו: אין בה כמעט מידע על בניין הארץ, שהרי "מפי עתוננו, אחי, מי יכול / לקבל אינפורמציה כזאת בימי־חול?" מכאן אפשר ללמוד, אולי, שבעיתוני סוף השבוע היה לדעתו יותר מידע "חיובי". במקום המידע החשוב לו, תופסות את העמוד הראשון ידיעות על גניבות ועל ביקוריהם של שחקני קולנוע נודעים בארץ.

ביקורת מסוג אחר הייתה לו על הצנזורה. בטור "צנזורה פוליטית או סתומות וחתומות" (25.1.1952, עמ' 290), הוא הזכיר לעצמו ולקוראים שבישראל של תחילת 1952 עדיין קיימת צנזורה פוליטית והתייחס להחלטה שקיבלה ועדת החוץ והביטחון של הכנסת שלא לפרסם את תוצאות ההצבעה בוועדה בנושא השילומים מגרמניה. האיסור בוטל בעקבות לחץ של סיעות האופוזיציה, ואלתרמן – המקורב למפא"י – הצטרף אליהן. בסיפא של שירו הוא כתב:

טעמי בטחון הם מחוץ לַפּוֹחַ,
אבל אם הם חורגים מגבולם הנכון,
אין לשקט ולהשאיר להם פְּתַח פְּתוּחַ,
יש לחסם אותם
מטעמי בטחון.

ראוי לסיים פרק זה, של התייחסות המשורר לאמצעי התקשורת של זמנו, בטור מיוחד, שאפשר לראותו כשי לעיתונו דבר, לעיתונאים ולקוראים – שיר שכולו מורה דרך לעבודתו של העיתונאי הטוב באמצע המאה העשרים. הטור "לְמַד מן העתון" (2.6.1950, עמ' 148) נכתב לרגל חג חצי היובל של העיתון דבר,³¹ והוא נפתח במילים: "ענינים אחדים, / חשובים מאד, / מדרכי העתון / כדאי ללמד". לאחר מכן הוא המשיך להרביץ את תורת העיתונאות נוסח אלתרמן:

אָלֶף: כָּל יוֹם לְצַאת לְאוֹר –
וְלֵהוֹיֹת מְסָדֵר וּמְעַמֵּד.
לְהוֹפִיעַ תְּמִיד בְּטַפְסִים אֵין־סְפוּר
אֶךְ תְּמִיד וּבְכָל
לֵהוֹיֹת אֶחָד.

בֵּית: לְשֹׁמֵר רִגְלָךְ מִשְׂגִיאוֹת הַדְּפוּס.
אֶךְ לְדַעַת כִּי אֵין מִשְׂגִיאוֹת מִפְּלֵט.
גִּימָל: כֵּן... עַל הַנִּיר לְפַעֲמִים לְחוּס...
כִּי רְבוֹת הַחֲכָמוֹת וְהַנִּיר מְעֻט...

והעיקר, הנחיה לעיתונאי שהייתה נכונה ב־1950 ולא פגה חשיבותה מאז, בבחינת עיתונאים היזהרו בדבריכם: מדרכי העתון היומי זאת לְמַד: כל חייך הם יום יחידי ואחד.

גם דבריו של בן־גוריון בכנסת: "לא היתה ואינה קיימת כל שביתה. נעשה ניסיון חבלה על־ידי אויבי המדינה [...] הפקרות של כוח לא תשלוט במדינה"³⁰ טורו "היכן החבלה?" היה מעין תשובה לדבריו של בן־גוריון. אלתרמן מנה שבע נקודות, שבהן ניסה להוכיח שלא הייתה כל כוונת חבלה במעשי השובתים, והשיטות שבהן נקטו המדינה וההסתדרות נגד השובתים – לרבות גיוסם לצה"ל! – הן לא נאותות. הוא סיים במילים נוקבות: "תתעורר ותצא־נא מפי העם הקריאה אל קברניטיו ליתר מתינות וצלילות דעת".

אלתרמן מתגלה בטורים אלה כאיש פוליטי המקורב בהחלט למפא"י, וחרף זאת אינו הולך בתלם בכל מקרה. לבו היה יותר בשמאל מאשר בימין, כפי שהיו רוב אזרחי ישראל בעת ההיא. די להזכיר שבבחירות לכנסת הראשונה היו למפא"י ולמפ"ם 66 מנדטים, ואילו הימין ריכז לא יותר מ־26 מנדטים (14 חירות, שבעה ציונים כלליים וחמישה פרוגרסיבים, אם כי אלה נחשבו יותר למרכז). אלתרמן היה אדם ביקורתי, אך דומה שהוא זכור יותר בשל טוריו ה"הֶרואיים" בתקופת המאבק להקמת המדינה ובמלחמת העצמאות. הוא לא היסס להצליף לימין ולשמאל, ואף במפא"י, המפלגה שהיה קרוב אליה. עיוות דרכה של המדינה הצעירה, לפי תפיסתו, ומאבקן הפוליטי של מפלגות האופוזיציה הביאו להתקפות עליהן, והוא לא התחשב לא במעמדו של המבוקר ולא בעמדתו הפוליטית, אף אם הוא נמנה עם מפלגת השלטון.

שישה טורי תקשורת

שישה מהטורים בתקופה האמורה מוקדשים לתופעות שונות באמצעי התקשורת – העיתונות והרדיו. המשורר, כדרכו, העריך את כוחם ועם זאת לא חס עליהם בבואו לבקדם. לעתים היו אלה דברים ברומו של עולם ולא אחת גם נושאים שאינם עומדים בראש סדר היום הציבורי, כגון ההיגוי של קרייני קול ישראל. בטור "מתפקידי העיתונות" (29.4.1949, עמ' 70) העלה אלתרמן על נס, כביכול, את העיתונים, שהם יודעי כול, ואף בשעה שאין ביסוס לדבריהם מאמינים להם הקוראים. הוא הביא דוגמה משר החוץ משה שרת, שנשאל על נסיעתו הקרובה לטורקיה, והודה כי קרא עליה בעיתון... הצלפה קלה הצליף המשורר בעיתונים המפלגתיים ולא פחות מכך – בקוראיהם:

ואשר לאנשי מפלגה אדוקים
עתונם בשבילם הוא כִּי־צְמוֹקִים.
יש ותוהה קצת גם איש המְפֻלָּת
בענין מסוים אם בעד הוא או נגד -
לא ברור לו עוד מה עמדתו בַּנְדוּן...
אך מיד זה נודע לו מתוך העתון.

ואם יגיע, חלילה, סוף העולם, "הבורא רק יספיק להציץ לרטן: / – מה חבל... זה נודע לי מתוך העתון"...

פעמיים בתוך כחצי שנה יצא אלתרמן נגד ההיגוי המשובש של קרייני החדשות, שבעקבותיהם פשתה הגיה מעוותת של מונחים ושמות זרים גם בקרב הציבור הרחב ואנשי שם. בטור "...הרי החדשות" (1.9.1950, עמ' 174) הצליף אלתרמן בכל המתייפפים הללו, מעוותי השפה, וכינה את התנהגותם במילה אחת: סנוביזם. בטור "חיקוי ההיגוי" (13.4.1951, עמ' 229) התייחס המשורר בעיקר לקרייני החדשות המשתדלים להיות יותר צרפתיים מבני צרפת ויותר אנגלים

אך ביום האחד, הִלְזָה, עָדִי עָרְב,
אתה השופר
ואתה החֶרֶב.

ניו יורק וניו פומבדיתא

שישה מטוריו הקדיש אלטרמן בתקופה הנדונה ליחסי ישראל הצעירה והתפוצות, וליתר דיוק ליחסי ישראל עם יהדות ארצות הברית. עמדתו בכל אחד מהשירים ובכולם יחד הייתה שלאחר הקמת מדינת ישראל אין עוד מקום לחיים יהודיים בגולה, אפילו תהיה זו גולה עשירה שחיה שלווים.

בטור הראשון שעסק בנושא, "לאור המגבית" (21.10.1949, עמ' 114), התרכז המשורר במגבית היהודית המאוחדת ותהה אם לאחר קום המדינה יש עוד צורך להמשיך ב"שנור" המקובל. וכדבריו:

...ראויה המדינה שם לְצָבוֹר את הכסף
בפחות יגיעה וקְדוּת־שֵׁלֶטְלוֹן,
בפחות תחנונים, הגרלות, בְּרִכּוֹת־נֶשֶׁף
בקצור – איך לומר? –
בפחות בזיון.

...ושמח אתה שמצליח האֶסֶף
ולפקחות מתרימנו תְּשִׁישׁ ותתמה,
אך עם רגש הגיל מתעורר בך פֶּסֶף
את פניך לרגע לְכַבֵּשׁ מְלֶמְלָה.

לנושא המגבית חזר אלטרמן בקיץ 1950, בטורו "החמור העיף" (16.6.1950, עמ' 153). במרכזו עמד חמור, שעל אוכפו עלה כמסופר בעיתונות אורח בארץ, השחקן היהודי-אמריקני אדי קנטור, אך החמור סירב לזוז. חמור זה היה בבחינת משל: האורחים המגיעים מארצות הברית בשליחות המגבית טופחים לחמורים הישראליים על גבם בנוסח של "דוד טוב" ומבטיחים להם להמשיך ולאסוף בשבילם כסף בגולה. החמור האמור קיבל אצל אלטרמן ציון לשבח, בשם כל הישראלים:

האורחים הם תכופים.
אין לְקַבֵּל ולרְטֹן
על רִגְשֵׁם הַמִּפְעֵם וּמְצָהָר.
אבל זה החמור האמִיץ הַקָּטָן
הוא גם הוא בְּטָא רגש לא זר.

משמע, אנחנו החמורים הישראליים חושבים בדיוק כמו אותו חמור סרבן. שישה שבועות לאחר מכן, בשלהי יולי 1950, נדרש אלטרמן פעם נוספת לקשר המורכב הזה שבין ישראל ליהדות אמריקה ("ניו פומבדיתא", 28.7.1950, עמ' 161). פומבדיתא, להזכיר, הייתה עיר בבבל, שבה התפתח מרכז רוחני ותורני גדול לאחר חורבן ירושלים, במאות הראשונות לספירה. יהודי אמריקה – כתב אלטרמן בקיץ 1950 – רואים עצמם כמרכז שני לאומה, לצד ישראל, וניו יורק היא ניו פומבדיתא. הוא לא שלל לגמרי את הרעיון, אולם הביע דעתו שהרעיון אינו כה אידאלי כפי שהוא נראה ונשמע, אלא –

הוא חותר בְּעֶקֶר לַפְרֵשׁ ולגלות
למה אין צריכים
לעלות.

עמדה נחרצת בדבר מקומם הנכון של יהודי העולם המערבי – לא בארצותיהם אלא במדינת ישראל, אליה הם צריכים לעלות, השמיע אלטרמן בשירו "סברה מְפֹרֶכֶת" (25.8.1950, עמ' 171). הטור נכתב בעקבות דבריו של יעקב בלאושוטיין, ראש הוועד היהודי האמריקני, בארוחת צהריים שערך לכבודו בירושלים ראש הממשלה דוד בן-גוריון. "יהדות אמריקה אינה גלות ואין לעשות שום צעד שיפגע בשלמות הציבור היהודי ומוסדותיו באמריקה", הכריז בלאושוטיין.³² בן-גוריון ענה לו שלדעתו לא כל יהודי ארצות הברית חושבים כמוהו, לדוגמה הציונים ו"שלומי אמוני היהדות" (הדתיים והחרדים).³³

אלטרמן כתב בטורו כי למרות חשיבותו של האורח ראוי לומר לו ולשכמותו ש"תורת הגולה" שלהם היא בבחינת חבלה. אופי מחשבה כזה הוא "חלוד" ויש לומר בפה מלא למנהיגים יהודים-אמריקאים המחזיקים בדעה זו: "שְׁלַחוּ את עמי!"

האם אמריקה היהודית רק נותנת לישראל, או שקורה גם להפך? על שאלה זו השיב אלטרמן בטורו "קבלת פנים בבוסטון ואחד היהודים" (18.5.1951, עמ' 235). השיר נכתב בעקבות ביקורו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון בארצות הברית, לרבות בעיר בוסטון. גיבורו הוא חייט יהודי, שעמל כל שנותיו לגדל את שלושת בניו, ש"התאמרקנו" לגמרי, ואף הוא מצניע את יהדותו. עד ביקורו של בן-גוריון, שהתקבל בגינוני מלכות ממש וברירות תותחים, מה שהביא את היהודי הבוסטוני להתגאות לראשונה במוצאו. אכן, ביקורו של ראש הממשלה הביא לשינוי אצל יהודי בוסטון:

אחרת הישיבה,
אחרת הקימה,
אחרת הזקיפה,
אחרת הנשימה.
אף יחס הסביבה
אחר הוא משום מה...

בטור אחרון בנושא זה, מקיץ 1951, "הציוני הנצחי" (17.8.1951, עמ' 252), חזר המשורר לנושא הציונות בגולה, והאם אפשרי או רצוי להמשיך בסדר הישן, כשלצד מדינת ישראל וציוניה המגשימים, פועלים ברחבי העולם "ציונים נצחיים" היושבים, וימשיכו לשבת, בגולה. הדברים נכתבו לרגל כינוסו של הקונגרס הציוני הכ"ג, הראשון במדינת ישראל. אלטרמן פסל את הרעיון מיסודו. הגיעה העת, לדעתו, לומר דברים מפורשים, והוא כתב אותם:

יען אם נתערער ונטרד עולמה
של תנועה ציונית
בתמורות העזות –
אין חובה לחזקו ולאמצו ויהי מה...
כי חובה להוסיף ולטרדו עד היסוד!

ולטרדו – בעברית של הימים ההם – פירושו: להרחיק, לסלקו. דוד בן-גוריון, כידוע, החזיק בדעה דומה והשמיע אותה לא אחת לאחר קום המדינה. ב"1952 אמר: "הרגלי המחשבה, דרכי הפעולה, המיודות והממדים של הציונות מתמול-שלשום, לא יסכנו עוד [...] המחשבה הציונית לא הדביקה את ההתפתחות המהפכנית [של הקמת מדינת ישראל]".³⁴

ממשלת ישראל, ואין צורך לציין שקשר בין "אז" ל"עכשו":
את הקרב היהודי, שנטש לא להבל,
אבא אבן מסביר לְאִמּוֹת בְּמִסְכָּן.
אבל טוב שמעמק־ימים אמא־אבן
מדברת גם היא באותו הענין.

(אבא אבן – אז השגריר הראשון של ישראל לאו"ם.)
בסוף השבוע הראשון של 1949 עמד לפני סיומו אחד המבצעים
הגדולים של צה"ל הצעיר – מבצע "חורב", שנקרא גם "עין". כוחות
צה"ל, במרדפם אחר הצבא המצרי שפלש לתחום ארץ ישראל ועתה
נסוג בלחץ צה"ל לסיני, חדרו לעומקו של חצי האי.
אלתרמן נרעש לא רק מההישגים הצבאיים. הוא ראה בהתקדמותו
המהירה של צה"ל לשיבה ל"חדר הילדים של העם", כהגדרתו, שכן
בסיני נולד העם היהודי כעם, ניתנה לו תורתו והוא יועד להגיע לארצו.
בשני הבתים האחרונים של השיר קשר המשורר, שוב, בין ההיסטוריה
הרחוקה למציאות המלהיבה של שנת העצמאות הראשונה:

בימינו אָחִי וְרַעִי,
עלילות כנראה נעשות,
אשר חוץ מן הסוד הצבאי
מְקַפֵּל בהן עוד איזה סוד:

על הים בספינות העולות
ובנגב על סף מדברו
שב העם לזירות הגדולות
שקבעו את תולדות הַבְּרָאָה.

בטור "נון" (15.4.1949, עמ' 64) שפורסם בפסח תש"ט, כתב אלתרמן
על אחד מיוצאי מצרים, נון שמן, שאילולא בנו יהושע, לא היה נודע
בעולם. הוא חישוב ומצא, כי בעת יציאת מצרים היה יהושע, עדיין
"נער קטן בגדנ"ע", וכך קשר פעם נוספת את העבר הרחוק להווה.
וכדי להדגיש זאת עוד יותר סיים את שירו בהתייחסו לירח, אותו ירח
שזרח על בני ישראל בצאתם ממצרים והוא דולק פעם נוספת במחצית
ניסן, הפעם בישראל העצמאית.

לעתים חזר אלתרמן ונדרש לפרקי המאבק לעצמאות. כזה היה הטור
"בעשרים ותשעה ביוני" (1.7.1949, עמ' 85), במלאות שלוש שנים
ל"שבת השחורה", 29 ביוני 1946, עת אלפי חיילים אנגלים פשטו
על ערים וקיבוצים, כדי "לרוצץ" את רוח היישוב וכוחו ("הגנה"),
הפלמ"ח) – ולא הצליחו. המשורר העלה על נס את עמידת היישוב
ותיאר אותה כ"קולו של ברזל, הנבחן בהכות בו פטיש גדול". ואולם
– הזהיר אלתרמן – ימי המאבק ומלחמת העצמאות התחלפו בימי
החולין, ובאלה סכנה:

הה, ברזל רצונה של אָמָה,
מום אחד בו ישנו עד היום:
הוא שובר מלתעות מלחמה,
אך נשבר בְּשֵׁי השלום!

עוד אורבות משטמות מְסֻבָּן,
עוד הרשת סביב מְזֻרָה.
אל יכה יום החל הלבן
את ברזל השבת השחורה.

רק שני אישים

בטוריו האקטואליים, למעלה מאלף בשנים 1934-1967, מיעט נתן
אלתרמן להקדיש טורים שלמים לאישים. במהלך יותר משלושים שנה
כתב רק כארבעים טורים אישיים כאלה. לרוב עשה זאת בחייהם של
אותם אנשים, אך בכמה מקרים לאחר מותם. בספר שלפנינו ישנה
התייחסות אישית רק לשני אישים: יהושע ברטנוב ודוד רמז.

יחס מיוחד היה לאלתרמן לשחקני תיאטרון הבימה, וארבעה מהם
זכו להיכלל בטורים: חנה רובינא, אהרן מסקין, אברהם ברץ וראשון
לכולם, הוותיק שבחבורה, לו הקדיש המשורר טור באביב 1950
("ליהושע ברטנוב", 12.5.1950, עמ' 143). הסיבה לכתיבה: משרד
החינוך והתרבות העניק לברטנוב, זקן שחקני התיאטרון הישראלי (בן
שבעים בעת ההיא), את התואר "בחיר האמנות בישראל". אלתרמן,
בשירו, צירף את ברכתו לחתן השמחה, ואיחל לו כי יזכה לחיים
ארוכים, לבריאות ולשלום, "כי בשאר כבר ברכוך שְׁמִים". על דוד
רמז, מראשי הסתדרות העובדים, שר התחבורה הראשון ושר החינוך
והתרבות בעת שנפטר במאי 1951, כתב אלתרמן את הטור "אחד
הבונים" (25.5.1951, עמ' 238). בצד פעילותו הפוליטית היה רמז איש
ספר ואחד מהתורמים לשפה העברית המודרנית. בין חידושי הרבים:
אשרה, בְּזֶק, ותק, כנס, מבדוק, רמזור, דחפור, מובטל, מלגה ומונית.³⁵
בטור זה התייחס אלתרמן לרמז ולשאר עמיתיו, אנשי העלייה השנייה,
שבימים ההם החזיקו לא מעטים מהם בהגה המדינה.

בְּשָׂרָם – חקרנים,
מטיבם – יושבי אָהֶל
חובבי מַפְשֻׁטוֹת וּמְרֻדֵי הַלְכָה.
אבל מה שהוציאה ידם אל הפועל
הוא מיטב המקצוע וכליל המלאכה.

בסיומו של הטור הוא הכתיר את השר המנוח בארבעה כתרים, שרמז
היה בוודאי שמח לאמצם: החלוץ, הבנאי, הפועל והשר. החלוץ –
איש העלייה השנייה; הבנאי – מקים מבנים ומוסדות במשך עשרות
שנים; הפועל – על חלקו בייסודה ובקידומה של תנועת הפועלים
בארץ ישראל; השר – בשלוש שנותיה הראשונות של ישראל, עד
פטירתו, ישב רמז ליד שולחן הממשלה ומילא, כאמור, שני תפקידים,
שיש בהם מן הניגוד ומן ההשלמה: נושאי חומר (משרד התחבורה)
ונושאי רוח (משרד החינוך והתרבות). כזה היה האיש, וכך הוא גם
מוצג בטורו של אלתרמן.

נוסטלגיה ומציאות

אין אפשרות, אפילו במסגרת רחבה זו, להתייחס לכל 121 הטורים
הנמצאים בכרך השלישי של ההוצאה המחודשת והכרונולוגית של
"הטור השביעי". סקרנו רבים מהם ונסיים בהתייחסותו של נתן אלתרמן
לנושאים מתחום ההיסטוריה, שלא אחת נשאו סממני נוסטלגיה.
בשלבם המאוחרים של מלחמת העצמאות הרחיק אלתרמן, פעמיים
תוך שבועיים, לעבר היהודי הקדום, כדי לחזור ממנו להווה המסעיר.
בפעם הראשונה זה היה בטור "העיר החדשה" (24.12.1948, עמ' 37),
כשסיפר על תגליות ארכאולוגיות מצפון לתל־אביב של הימים ההם
(בתל־קסילה, כיום במתחם מוזיאון ארץ ישראל). בחפירות שנערכו
במקום נתגלו שרידי עיר ישראלית מלפני כ־3,000 שנה. הוא התפעל
לא רק מהמצאים, אלא גם מן העובדה שאת רישיון החפירות העניקה

- 6 בדברי הקדמתו לכרך הראשון של המהדורה החדשה של **הטור השביעי**, 1, 1943-1945, תל-אביב 2009, עמ' 8.
- 7 המספר המדויק: 684,275. המקור: **שנתון הממשלה**, תשי"ג, ירושלים 1952, עמ' 343.
- 8 **דבר**, 29.1.1952.
- 9 ההדגשות בטור זה ובטורים הבאים הן במקור.
- 10 על ביקורו ושהייתו במחנות קפריסין ראו בספרי **הטור השמיני**, תל-אביב 2006, עמ' 146-147 (להלן: **נאור**, **הטור השמיני**).
- 11 נתן אלטרמן, **עיר היונה**, תל-אביב 1957. ראו, למשל, השיר, "עיר הגרוש", שם, עמ' 38-39.
- 12 נתן אלטרמן חיבר לא פחות מארבעים פזמונים העוסקים בבני תימן בארץ. ראו: דן אלמגור (עורך), **שושנת תימן: בני תימן בזמר העברי**, רחובות 2010, עמ' 70.
- 13 ראו מאמרו של חנן חבר, "הטור השביעי ומלחמת 1948", המרחב הציבורי, 3 (2009), עמ' 23 (להלן: חבר, "הטור השביעי"). המאמר בכללותו כתוב ברוח ביקורתית ביותר על שירי תש"ח של אלטרמן.
- 14 דברים בישיבת הממשלה הזמנית, 21.9.1948, ארכיון המדינה, תיק ל"ה/2/ש"ח.
- 15 בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג, עמ' 835, ההדגשה במקור.
- 16 בין השאר יוזכרו: ב' קורצוויל, "יסודות הומאניים בשירת ההווה", **הארץ**, 4.2.1949; ד' סדן, "על זאת", **דבר**, 18.3.1949; מ' מאוטנר, "לאומנים חסרי ביטחון", **הארץ**, 1.4.2001; נאור, **הטור השמיני**, עמ' 190-192; מ' פינקלשטיין, **הטור השביעי וטוהר הנשק**, תל-אביב 2011, עמ' 153-170.
- 17 חבר, "הטור השביעי", עמ' 23.
- 18 בן-גוריון, **יומן המלחמה**, ג, 8.11.1948, עמ' 802.
- 19 **מעריב**, 25.7.1948.
- 20 על פעילות הצנזורה בנדון, ראו: דבורה גילולה, "הערות וביאורים", **הטור השביעי**, כרך 3, עמ' 359-360.
- 21 ד"ל, "הכתם הלבן", **מעריב**, ספרא וסיפא (המדור לספרות), 14.9.1951.
- 22 **על המשמר**, 9.7.1950.
- 23 **דברי הכנסת**, כרך ג, עמ' 71-73.
- 24 דברים שסיפר למחבר איש הרדיו שמואל שי. הפגישה עם תופיק טובי נערכה ב-2009.
- 25 **דברי הכנסת**, כרך ב, 2.8.1949, עמ' 1227-1228.
- 26 תשובת ישראל גלילי לדוד בן-גוריון, **על המשמר**, 3.8.1949.
- 27 י' נודד (כינויו של יצחק שדה), "שמועות ועובדות", שם, 9.8.1949.
- 28 "למען תנועת העבודה ומפלגת פועלי א"י", **דבר**, 25.7.1951, עמ' 717-728.
- 29 **דברי הכנסת**, כרך א, 15.6.1949, עמ' 717-728.
- 30 **דבר**, 29.11.1951. עוד על שביתת הימאים, שכונתה גם "מרד הימאים", ראו: נ' אשל, **שביתת הימאים**, תל-אביב 1994.
- 31 הטור נכלל בגיליון חגיגי שהופיע לקראת חג חצי היובל, **דבר**, 2.6.1950.
- 32 המשפט מובא כחלק מידיעה גדולה שכותרתה: "אין שינוי במדיניות העלייה של התנועה הציונית", **דבר**, 28.8.1950.
- 33 יומן בן-גוריון, 23.8.1950, ארכיון בן-גוריון, המכון למורשת בן-גוריון, שדה בוקר.
- 34 ד' בן-גוריון, "ציונות של אתמול וציונות של היום", דברים בישיבת הוועד הפועל הציוני, ירושלים, 11.5.1952. בתוך: **דוד בן-גוריון: על החזון הציוני ועל הגשמתו**, ירושלים 1974, עמ' 47-48.
- 35 רשימה של 72 ניבים ומונחים מחידושי רמז, ראו: דוד רמז, **טורים**, תל-אביב תשי"ב, עמ' 571-573.

במאמר מוסגר ייאמר, כי שבעה שבועות לפני שכתב את הטור הזה, הביע אלטרמן דעה דומה לגבי הרפיון המסוכן בעת הרגיעה (וראו לעיל, "טור של יום חול", 11.5.1949, בסעיף "שירי מולדת"). הטור "עם תמונת הצריף באום ג'וני" (13.10.1950, עמ' 178) נכתב במלאות ארבעים שנה להקמת "אם הקבוצות", היא דגניה. בשיר זה התגלה אלטרמן הציוני הנלהב, המעלה על נס את חלוצי ההתיישבות הקיבוצית. הוא התייחס לתמונה שהפכה כבר אז לאייקון: מייסדי דגניה ניצבים על המדרגות לקומה השנייה של הצריף הראשון, וכן על גגו, מישירים מבט לעבר מצלמתו של הצלם אברהם סוסקין, בהכרה מלאה שהם נכנסים להיסטוריה. תוך כדי כך הוא הגיב מחשבות בנות זמנו: האם שיערו אותם אבות מייסדים שלאחר פחות מארבעים שנה תהיה כאן מדינה? והאם הכול הצלחה או שלעתיים "מועדת הרגל"? רשות השירה לאלטרמן בשני בתיו האחרונים של הטור:

תסתכל במ וכאלו חידה לא-נפתרת
הם חדים בעמדם ערוכים כאל חג.
את זמננו, את רום מרכבתו שבדרך,
לא ראו הם אפלו אולי מן הגג.

אך הנה שתיקתם, רצינית וחוגגת,
מבקיעה את חומות ארבעים השנים.
הלא כן? לפעמים, עת מועדת הרגל,
טוב לראות, ידידי, צלומים ישנים.

הנה כי כן, שיר אלטרמני "חלוצי", נוסטלגי ובה במידה רומז להווה. כך זכור המשורר לרבים שגדלו על ברכי "הטור השביעי". אלא שנתן אלטרמן, המשורר והפובליציסט, היה איש מורכב הרבה יותר, כפי שיכולים להעיד עשרות הטורים שהובאו לעיל. הוא היה בה בעת גם משורר "העת והעיתון" לפי הגדרתו, "המעודד הלאומי" בעת הצורך, היסטוריון התקופה, "צופה לבית ישראל" וגם מבקר חריף ואיש פולמוס. והכול בכפיפה אחת של "הטור השביעי" שהיה למיתוס עוד בחייו של המשורר ונותר כזה עד ימינו.

הערות

- 1 למשל: נ' משעל, **ואלה שנות... - 50 למדינת ישראל**, תל-אביב 1997; מ' נאור, **ספר המאה: היסטוריה מצולמת של ארץ-ישראל**, תל-אביב 1996.
- 2 ראש וראשון להם הוא דוד בן-גוריון. ראו משלו ועליו: דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה: תש"ח-תש"ט**, תל-אביב 1982 (להלן: בן-גוריון, **יומן המלחמה**); הנ"ל, **מדינת ישראל המחודשת**, תל-אביב 1969; מיכאל בר-זוהר, **בן גוריון**, כרך ב, תל-אביב 1977.
- 3 לדוגמה: תום שגב, 1949: **הישראלים הראשונים**, ירושלים 2001; או שני הכרכים בסדרה **עידן בעריכת מרדכי נאור: שנה ראשונה לעצמאות, 1948-1949**, ירושלים 1988, **ועולים ומעברות, 1948-1952**, ירושלים 1987.
- 4 שנתון **דבר** נשא את שם השנה לפי הלוח העברי: תרשי"ח-חית, תרשי"ח-חית וכן הלאה; שנתוני **הארץ** נקראו **לוח הארץ** והופיעו בדרך כלל לקראת ראש השנה.
- 5 "מסיבת הוקרה וברכה לנ' אלטרמן - עם הופעת ספרו 'הטור השביעי'", **דבר**, 5.4.1948.